

## Ekonomik Boykotun Meşruiyet Delillerine Dair Bir Deneme\*

**Ahmet Faruk GÖKSÜN**

Arş. Gör., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı  
Res. Assist., Kocaeli University Faculty of Theology Department of Islamic Law  
Kocaeli/TÜRKİYE

ahmetfarukgoksun@gmail.com | orcid.org/0000-0003-0107-0492

### Öz

Günümüzde ekonomik boykot, halkların elinde etkili bir pasif direniş aracı olarak öne çıkmakta ve özellikle Müslüman toplumlar tarafından sıklıkla başvurulmuş bir yöntem olarak kullanılmaktadır. Başta Filistin meselesi olmak üzere birçok siyasi ve insani kriz karşısında İslam dünyasında boykot, ciddi bir toplumsal tepki biçimi olarak uygulanmaktadır. Konuya duyarlılık gösteren birçok İslami otorite, boykotun dinî meşruiyetine dair fetvalar yayımlamış ve Müslümanları bu yöntemi kullanmaya teşvik etmiştir. Bu makalede, bireysel, kurumsal ve kolektif düzeyde verilen boykot fetvaları ele alınarak, bu fetvaların İslam hukuku açısından meşru temellere dayandığı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu çerçevede öncelikle ekonomik boykotun tanımı yapılmakta, ardından Osmanlı ve Türkiye tarihinden boykot uygulamalarına dair örnekler sunulmaktadır. Boykot hakkında verilen çeşitli fetvalar özetlendikten sonra, çalışmanın esas konusunu

\* Bu mütevazı çalışma, yıllardır kuşatma altında sabırla direnen; bize direnişin, azmin, sabrın ve fedakârlığın ne demek olduğunu yeniden öğreten, cihadın izzetini hatırlatan; can verirken dahi insanlığa hidayet ışığı olabilen yiğit Gazze halkına, cefakâr analarına ve kahraman mücahitlerine ithaf edilmiştir. Temennimiz, bu makalenin, ateşi söndürmek için su taşıyan karınca misali, boykot bilincine ve direniş şuuruna küçük de olsa bir katkı sunmasıdır. Bu onurlu mücadelede canlarını feda eden şehitlerimize Yüce Allah'tan rahmet, geride kalanlara sabır ve metanet, Gazze'nin kahraman mücahitlerine ise zafer ve nusret niyaz ediyorum.

**Geliş/Received:** 07.09.2024 | **Kabul/Accepted:** 12.03.2025 | **Yayın/Published:** 30.06.2025

**Atıf/Citation:** Göksün, Ahmet Faruk. “Ekonomik Boykotun Meşruiyet Delillerine Dair Bir Deneme”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 45 (Haziran 2025), 183-218./Göksün, Ahmet Faruk. “An Essay on the Evidence for the Legitimacy of Economic Boycott”. *Journal of Islamic Law Studies* 45 (June 2025), 183-218.

<https://doi.org/10.59777/ihad.1545065>

**İntihal/Plagiarism:** Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Ahmet Faruk GÖKSÜN | CC BY-NC-ND 4.0 International

teşkil eden İslam hukuku perspektifinden bu fetvaların dayandığı deliller incelenmektedir. Bu bağlamda, öncelikle konuya ilişkin olabilecek ayetler ile hadisler zikredilmiş, ardından Hz. Peygamber'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatında ekonomik boykotu çağrıştıran uygulamalara yer verilmiş ve bu örneklerin değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca boykot fetvalarının dayandığı usûlî prensipler ve küllî kaideler açıklanarak, bu fetvaların teorik arka planı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın devamında klasik dönem fıkıh eserlerine müracaat edilerek dört mezhebin fakihlerinin, özellikle savaş hâlinde gayrimüslimlerle –özellikle dârü'l-harb statüsündeki taraflarla– kurulacak ekonomik ilişkiler konusundaki görüşleri incelenmiş ve bu görüşlerin ekonomik boykotla olan irtibatı ortaya konulmuştur. Makalede son olarak, “somut etkiler” başlığı altında, günümüzde uygulanan ekonomik boykotların etkisine dair bazı örneklerle yer verilmiş ve bu uygulamaların pratik sonuçları değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise zikredilen deliller ve fikhî görüşler ışığında, ekonomik boykotun İslam hukuku çerçevesinde meşru kabul edilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İslam Hukuku, Boykot, Delil, Gazze, İsraîl

### **An Essay on the Evidence for the Legitimacy of Economic Boycott\*\***

#### **Abstract**

Today, economic boycott stands out as an effective means of passive resistance in the hands of the people and is frequently used, especially by Muslim societies. In the face of many political and humanitarian crises, especially the Palestinian issue, boycott has been practiced as a serious form of social reaction in the Islamic world. Many Islamic authorities have issued fatwas on the religious legitimacy of boycott and encouraged Muslims to use this method. In this article, the boycott fatwas issued at the individual, institutional and collective levels are examined and the legitimate basis of these fatwas in terms of Islamic law is tried to be demonstrated. In this framework, firstly, the definition of economic boycott is given and then examples of boycott practices from Ottoman and Turkish history are presented. After summarizing the various fatwas on boycott, the evidence on which these fatwas are based is examined from the perspective of Islamic law, which constitutes the main subject of the study. In this context, first of all, the verses and hadiths that may be related to the subject are mentioned, then the

---

\*\* This humble work is dedicated to the valiant people of Gaza, their generous mothers and heroic mujahideen, who have patiently resisted under siege for years, who have taught us again what resistance means perseverance, patience and sacrifice, who have reminded us of the dignity of jihad, and who can be a guiding light for humanity even while dying. We hope that this article, like the ant that carries water to put out the fire, will make a small contribution to the consciousness of boycott and resistance. I ask Allah Almighty to have mercy on our martyrs who sacrificed their lives in this honorable struggle, patience and fortitude for those who are left behind, and victory and peace for the heroic mujahideen of Gaza.

practices that evoke economic boycott in the life of the Prophet (peace be upon him) are included and these examples are evaluated. In addition, the theoretical background of these fatwas was tried to be strengthened by explaining the procedural principles and universal rules on which the boycott fatwas are based. In the continuation of the study, the views of the jurists of the four madhhabs on the economic relations with non-Muslims, especially with the parties in the status of *dār al-harb*, especially in the state of war, are examined by referring to the classical period fiqh works and the connection of these views with the economic boycott is revealed. Finally, under the heading of “concrete effects”, the article provides some examples of the effects of economic boycotts and evaluates the practical consequences of these practices. In the conclusion, in the light of the evidence and jurisprudential opinions, it is concluded that economic boycott can be considered legitimate within the framework of Islamic law.

**Keywords:** Islamic Jurisprudence, Boycott, Evidence, Gaza, Israel

### Giriş

Günümüz dünyası, tarih boyunca insanlık hayatından hiç eksik olmayan şiddet ve katliamların en vahşilerinden birine şahit olmaktadır. Maalesef bu yaşanan şiddet olaylarının büyük bir bölümü mazlum İslam coğrafyalarında gerçekleşmektedir. Müslüman halklar bu durum karşısında çaresiz ve aciz bir durumdadır. Müslüman kardeşlerine yardım etmek isteyen insanların yapabilecekleri şeyler ise oldukça sınırlıdır. Bunlardan belki de en etkilisi, bu zulmü yapan ya da destekleyenlere karşı ekonomik boykot uygulamaktır. Aynı zamanda bir duruşu simgeleyen boykot, zalimlerin elini zayıflattığı gibi Müslümanların dolaylı olarak bu zulme ortak olmasının da önüne geçmektedir.

Özellikle iki binli yıllarda Türkiye ve uluslararası arenada infial yaratan bazı hadiseler neticesinde, ülkemiz insanı zaman zaman bireysel ve toplumsal olarak bazı kurum ve kuruluşlar ile onların ürünlerine karşı ekonomik boykot uygulamış; ancak, maalesef bu boykotların ömrü çok uzun sürmemiştir. Kısmen başarılı olan bu boykot hamleleri, boykota sebep olan olayların unutulmasıyla birlikte ya tamamen sona ermiş ya da etkisini önemli ölçüde kaybetmiştir. 7 Ekim 2023 olayları ile başlayan işgalci İsrail’in Gazze’ye yönelik son saldırıları sonrasında yapılan boykot çağrıları hem ülkemizde hem de dünya genelinde daha geniş kesimlerde karşılık bulmuştur. Bu boykotun da önceki boykotlar gibi akamete uğramaması ve bir hayat tarzına dönüşmesi için ortak bir toplumsal bilincin oluşması gerektiği, konu hakkında hassasiyet gösteren tüm kesimlerin ortak kanaatini yansıtmaktadır.

Olgusal olarak varlığı çok eskilere dayanan boykot, mevcut anlamı ile modern dünyanın bir kavramıdır. Bu sebeple klasik dönemde boykot hakkında müstakil bir

çalışma kaleme alınmamıştır. Günümüzde ise boykot hakkında bazı fetvalar yayınlanmış ya da farklı medya organlarında boykot hakkında yazılar yayınlanmış olsa da bunlar akademik dille yapılmış çalışmalar değildir. Boykotun tarihi ya da tarihteki bazı boykot hadiseleri hakkında müstakil çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmalar boykotun İslam hukuku açısından yerine yahut delillerine temas etmemiştir. Bizim bu çalışmadaki amacımız ekonomik boykota yönelik verilen fetvalardan hareketle bu fetvaların başta Kur'an ve sünnet nasları olmak üzere Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) hayatı, fikhî prensip ve külli kaideler, son olarak ise klasik fıkıh kitaplarından çıkartılabilecek sağlam ve meşru delillere dayandığını ispat etmeye çalışmak ve bu delillerin hangi açılardan boykota delalet ettiğine dair değerlendirmelerde bulunmaktadır.. Bunu yapmak için ilk olarak, boykot hakkında kısa bir tanım yapıldıktan sonra boykotun kısa tarihine yer verilecektir. Devamında, günümüzde gerek ülkemizde gerek İslam dünyasında verilen boykot fetvaları aktarılacaktır. Akabinde, zalim bir güce ve onu destekleyenlere karşı yapılan boykotun meşruiyeti, başta Kur'an ve sünnetten deliller ve asr-ı saadetten örnekler ile desteklenerek açıklanmaya çalışılacaktır. Sonrasında, boykotun meşruiyetini ispat için kullanılabilir usûl deliller ve fikhî kaideler zikredilecektir. Akabinde ise klasik dönem fukahasının boykot hakkındaki görüşlerine yer verilecektir. Son olarak, bu görüşler üzerinden bir değerlendirme yapılarak çalışma nihayete erdirilecektir.

### 1. Boykotun Tanımı, Amacı ve Çeşitleri

Fransızca bir kelime olan boykot, sözlüklerde, “Bir işi, bir davranışı yapmama kararı alma” ve “Bir kimse, bir topluluk veya bir ülkeyle amaca ulaşmak için her türlü ilişkiyi kesme.” anlamlarına gelmektedir.<sup>1</sup> Sözlüklerde Fransızca “boykotaj” kelimesinden geldiği belirtilen boykot kelimesinin “Bir şahıs veya devlete karşı alışverişi, münasebetleri kesmek; bir ülkeyi, bir topluluğu veya bir şahsı zarara sokmak maksadıyla onunla her türlü ilgiyi kesme” şeklinde, daha çok ekonomik boyutunu ön plana çıkaran başka bir tanımına daha rastlanmaktadır.<sup>2</sup> Bu kelimenin Türkçe’de yaygınlaşması ise 1908 yılında Osmanlı Devleti’nin Avusturya- Macaristan İmparatorluğu’na iktisadi boykot ilan etmesi ile olmuştur.<sup>3</sup>

Boykot ile alakalı diğer bir kelime ambargodur. Fransızca kökenli ambargo kelimesi, sözlükte “Bir mal, para veya eşyanın satılmasını, kullanılmasını, başka bir yere naklini yasaklayan kanuni emir” şeklinde tanımlanmaktadır.<sup>4</sup> Boykot ile ambargo, halk

<sup>1</sup> *Güncel Türkçe Sözlük*, “Boykot” (Erişim 7 Aralık 2023).

<sup>2</sup> *Sesli Sözlük*, “Boykot” (Erişim 7 Aralık 2023).

<sup>3</sup> *Etimoloji Türkçe*, “Boykot” (Erişim 7 Aralık 2023).

<sup>4</sup> *Kubbealtı Lugatı*, “Ambargo” (Erişim 24 Ocak 2024).

arasında çoğu zaman birbiri yerine kullanılsa da aralarında fark bulunmaktadır. Tanımlardan da anlaşılacağı üzere boykot almayı, ambargo ise satmayı yasaklar. Bu çalışma boykota odaklanmakla birlikte, çalışmamızda zaman zaman ambargoya da temas edilecektir.

Tanımlardan anlaşılacağı üzere boykotun temel iki hedefi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi belli bir amaca ulaşmak, ikincisi de karşı tarafı zarara uğratmaktır. Boykotun ekonomik, siyasal, diplomatik, akademik ve kültürel boykot gibi çeşitleri vardır. Bunlardan biri olan tüketici boykotu ise marka boykotu ve ülke/işletme boykotu olmak üzere ikiye ayrılır.<sup>5</sup> Boykotları ayrıca doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunun yanı sıra ikincil boykotlar vardır ki bunlar hedefe baskı uygulamak amacıyla başka bir kurumun seçilmesi ve aracı kurumun baskı unsuru olarak kullanılmasını ifade etmektedir.<sup>6</sup> İsrail'e baskı kurması için onlara yardımında bulunan şirketlere yönelik boykotu bu kapsamlarda değerlendirmek mümkündür.

## 2. Boykotun Tarihi Süreci

Tarih boyunca boykot ve ambargoya mesnet teşkil edecek pek çok vakıa zikredilebilir. Boykot kelimesi, 1880 yılında İrlandalı toprak sahibi Charles Boycott'a karşı yürütülen toplumsal bir olay sonucu ortaya çıkmıştır. Boykotun ve toplumsal tecridin tarihindeki en meşhur iki örneği olarak Boston Çay Partisi olayları ve Gandhi'nin Tuz Yürüyüşü'nü zikretmek mümkündür.<sup>7</sup> Biz de örneklik teşkil etmesi açısından Osmanlı ve Türkiye'de yaşanmış boykot hadiselerinin bir kısmını kısaca aktarmak istiyoruz.

### 2.1. Osmanlı Tarihinde Boykot

Osmanlı tarihi boyunca birçok isyan, direniş ya da protesto ile karşılaşmak mümkündür. Ancak 1908 yılı ve sonrasında örgütlenen boykotlar ile önceki protestoları bir tutmamak gerekir. Nitekim bu tarihten sonraki modern toplumsal hareketler, kendilerine özgü yöntemler kullanmakla birlikte geleneksel protesto biçimlerinin unsurlarını da kullanmaya devam etmişlerdir.<sup>8</sup> Osmanlı'da 1908 ile başlayan boykot hareketlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

<sup>5</sup> Selin Balaban – Serap Yücel, “Tüketici Boykotu ve Tüketicilerin Boykot Katılımlarını Etkileyen Faktörler”, *Izmir Democracy University Social Sciences Review* 2/2 (2019), 194-195.

<sup>6</sup> Fatma Yiğit Açıkgöz vd., “Türkiye'nin Karşılaştığı Diplomatik Krizler Sonucunda Yapılan Boykot Çağrılarının Toplumdaki Yansımaları”, *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2:2 (2021), 290-291

<sup>7</sup> Halil İbrahim İzgi, “Yükselen Sivil Güç: Boykot”, *Anadolu Ajansı* (12.02.2024).

<sup>8</sup> Doğan Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi* (İstanbul: İletişim Yayınları), 2004, 32-33.

- 1908 yılında önce Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi, bir sonraki gün ise Avusturya-Macaristan'ın, Osmanlı'ya tabi olan Bosna-Hersek'i ilhak etmesi üzerine Osmanlı tarihinde ilk kez bir boykot hareketi örgütlemek için harekete geçilmiştir.<sup>9</sup> Bunun sonucunda Avusturya ve Bulgaristan'a karşı iktisadi boykot ilan edilmiştir.<sup>10</sup>
- 1908 yılında Girit Rumları Yunanistan'a katılmak istemişse de bu, hiçbir ülke tarafından kabul edilmemiştir. 1909 yılında büyük devletlerin nota vermesiyle her iki taraf adadan askerlerini çekmiş, bu durumu fırsat bilen Rumlar kaleye Yunan bayrağı çekmiştir. Bu durum Osmanlı Devleti'nde tepkiyle karşılanmış, hükümetten bağımsız olarak başlayan Yunan boykotu, gazetelerin de desteği ile tüm merkez Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır.<sup>11</sup>
- 1911 yılında İtalya'nın Trablusgarp'ı işgali sonrası İtalya'ya karşı boykot başlatılmıştır. Bu boykoda diğer Müslüman ülke ve halklardan da destek gelmiştir.<sup>12</sup>
- Balkan savaşları esnasında Osmanlı tebaası olan Rumların Yunanistan'a doğrudan ya da dolaylı olarak yardımda bulunması, ahali arasında Rumlara karşı bir tepki meydana getirmiş ve bu tepki boykoda dönüşmüştür.<sup>13</sup>

## 2.2. Türkiye Tarihinde Boykot

Türkiye tarihine baktığımızda, farklı olaylar akabinde ve farklı cihetlere yönelik yapılmış birçok boykot çağrısı ile karşılaşmak mümkündür. Bunlardan bazıları ciddi anlamda etkili olup karşı tarafa büyük miktarlarda zarar verirken bazıları kısa sürede etkisini kaybetmiştir. Ülkemizde yaşanan boykot çağrılarının bir kısmını şu şekilde zikretmek mümkündür.

- 1999 yılında İtalya'nın, terör örgütü elebaşı Abdullah Öcalan'ı teslim etmemesi üzerine ülkede geniş çaplı bir boykot başlatılmıştır. Devlet yetkilileri ve STK temsilcilerinin çağrıları ile genişleyen boykot sonucunda İtalya 1,2 milyon euro zarara uğramıştır.<sup>14</sup>

<sup>9</sup> Filiz Çolak, "Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Avusturya-Macaristan'ın Yeri ve Önemi (1908-1918)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (Eylül 2020), 1621.

<sup>10</sup> Çetinkaya, *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*, 102-103.

<sup>11</sup> Hasan Taner Kerimoğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 191-197.

<sup>12</sup> Demet İlkbahar, *1911-1912 Trablusgarp Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 54-55.

<sup>13</sup> Hasan Taner Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", *ÇİTAD* 5/13 (Güz 2006), 93-98.

<sup>14</sup> Açıköz vd., "Türkiye'nin Karşılaştığı Diplomatik Krizler Sonucunda Yapılan Boykot Çağrılarının Toplumdaki Yansımaları", 293.

- 2005 yılında, Danimarka’da bir dergide Resûlullah’ı (sallallâhu aleyhi ve sellem) tahkir eden karikatürlerin yayınlanmasıyla aralarında Türkiye’nin de olduğu birçok İslam ülkesinde Danimarka ürünlerine karşı boykot başlamıştır.<sup>15</sup>
- İsrail’in Filistin’e yaptığı saldırılar ve özellikle 2010 yılındaki Mavi Marmara saldırısı sonrasında, Yahudi ürünlerine karşı çok sayıda boykot yapılmıştır.<sup>16</sup>
- 2011-2012 yıllarında, Fransa’nın Ermeni soykırımı yasası teklifini görüşmeye başlamasıyla STK’lar tarafından Fransız mallarına boykot çağrısı yapılmıştır.<sup>17</sup>
- 2018 yılında, ABD ile yaşanan Rahip Brunson krizi sonrasında Amerika ürünlerine yönelik boykot başlatılmıştır.<sup>18</sup>
- 2020 yılında, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Fransa’da İslamofobi’nin artması sonucu Fransız mallarının alınmaması çağrısı yapmıştır.<sup>19</sup>
- 6 Şubat 2023 depremi sonrası, deprem bölgesine yardım göndermeyen firmalara yönelik boykot çağrıları yapılmıştır.<sup>20</sup>
- 7 Ekim 2023 tarihinde başlayan olaylar akabinde, İsrail ve Siyonist mallarıyla birlikte onları destekleyen firmaların ürünlerine karşı boykot başlatılmıştır.<sup>21</sup>

Burada kısaca bir kısmını zikrettiğimiz boykot hadiseleri, Türkiye’de boykotun bilindiği ve insanlar tarafından tepkilerini göstermek için etkin bir şekilde kullanıldığını bize göstermektedir.

### 3. Modern Dönem Boykot Fetvaları

Başta Gazze olmak üzere, mazlum coğrafyalar üzerinde işlenen suç ve zulümler dolayısıyla birçok âlim ve İslami kuruluş boykot çağrısı yapmış ve yapmaktadır. Biz de gerek fertlerin gerekse kuruluşların verdiği bazı boykot fetvalarına işaret etmeye çalışacağız.

<sup>15</sup> Betül Balıkcıoğlu vd., “Şiddet İçermeyen Bir Eylem Olarak Dolaylı Tüketici Boykotlarının Oluşum Süreci ve Türkiye İçin Değerlendirme”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 62/3 83-84.

<sup>16</sup> Cemal Duruk, *Silahsız Güç: Boykot Sivil Toplum Kuruluşlarının Boykot Çağrısının Tüketici Davranışlarına Etkisi* (İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2021), 81-85

<sup>17</sup> Duruk, *Silahsız Güç: Boykot*, 80.

<sup>18</sup> Açıkgöz vd., “Türkiye’nin Karşılaştığı Diplomatik Krizler Sonucunda Yapılan Boykot Çağrılarının Toplumdaki Yansımaları”, 294.

<sup>19</sup> *Anadolu Ajansı*, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Buradan millette sesleniyorum, Fransız mallarını asla satın almayın.” (29 Ocak 2024).

<sup>20</sup> *Diken*, “Boykot çağrısı markaları harekete geçirdi.” (03 Şubat 2024).

<sup>21</sup> *GZT*, “Boykot hareketi büyüyor.” (02 Şubat 2024).

### 3.1. Bireysel Fetvalar

Bu başlık altında, bir kuruma bağlı olsa dahi fetvasını/görüşünü kurumu adına değil, kendi adına zikretmiş olan isimlerin fetvalarına yer verilecektir.

Dünya Müslüman Âlimler Birliği eski başkanı Yusuf el-Karadâvî, Amerika ve İsrail ürünlerini boykot etmeyi ümmetin bir görevi olarak görmekte ve bu ürünleri satın almanın büyük günahlardan biri olduğunu söylemektedir. Bunu ekonomik cihad olarak niteleyen Karadâvî, kendisi ile birlikte birçok âlimin, ümmetin İsrail ve Amerika ürünlerini almasının haram olduğuna dair fetva yayınladığını belirtmektedir.<sup>22</sup>

Diyanet İşleri Başkanı Ali Erbaş, zulüm ve zalimlerle mücadelenin her açıdan yürütülmesi gerektiğini vurgulamakta ve Siyonizm'i destekleyen firmaların ürünlerine yönelik kararlı ve devamlı bir şekilde boykot yapılması çağrısında bulunmaktadır.<sup>23</sup>

Boykot konusunda fetva yayınlayan diğer bir isim, Umman Müftüsü Ahmed b. Hamed el-Halîlî olmuştur. Halîlî, X platformu üzerinden yayınladığı fetvada işgalci düşmanın bu saldırılarına ancak müttefiklerinin desteği ile cesaret edebildiğine dikkat çekmiş ve bu müttefiklerin İslam dünyasından birçok fayda elde ettiklerini belirterek ümmetin, bunların bütün maslahatlarına karşı boykot etmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Düşmana boyun eğdirme konusunda en etkili silahlardan birinin boykot olduğunu belirten Halîlî, bu nedenle boykotun ümmete vacip olduğu söylemiş ve ümmeti ve vatani için hayır isteyen herkesi boykota davet etmiştir. Fetvada, boykot için yöneticilerden izin alınması gerektiğini söyleyen kimselerin ağır bir şekilde eleştirilmesi ve bunun İslam'daki en büyük bidatlerden biri olduğuna dikkat çekilmektedir.<sup>24</sup>

Irak Fıkıh Konseyi'nde fetva komisyonu ve yüksek kurul üyesi olan Taha Ahmed ez-Zeydî, “Siyonistleri Destekleyen Devletlerin Ürünlerine Yönelik Ekonomik Boykotun Hükmü” başlıklı bir yazı kaleme almış ve yazısında resmi ve sivil kurumların, tüccarların ve Müslümanların toplu olarak Müslümanlara zarar veren ya da Müslüman düşmanlarına destek olan devlet ve kuruluşların ürünlerini boykot etmesinin gerekli olduğunu belirtmiştir. Boykotun gerekli olduğunu Kur'an ve sünnetten deliller ile destekleyen Zeydî, Siyonistler ve onlara destek olanların ürünlerinin alınmaması, yatırımların durdurulması,

<sup>22</sup> Qaradawi.Net, “el-Karadâvi: Şirâu'l-Bedâi'i'l-İsrâiliyye ve'l-Emrîkiyye fî hâze'l-Vakti mine'l-Kebâir” (Erişim 17 Ocak 2024).

<sup>23</sup> Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), “Siyonizm'i destekleyen firmaların ürünleri kararlı ve devamlı bir şekilde boykot edilmeli” (Erişim 30.01.2024).

<sup>24</sup> Ahmed b. Hamed el-Halîlî, “Silâhu'l-mukataâti min emda'l-eslihati ve encahuha fî ihdâi'l-aduvvi ... mine'l-kâimi bi'l-emr”, X (16 Kasım 2023, 18:24).



tüccarların ithalatı durdurması ve devletlerin ilişki kesmesinin boykot kapsamında olduğunu belirtmektedir.<sup>25</sup>

Suudi Arabistan'ın son dönem önde gelen âlimlerinden olan Abdullah b. Abdurrahmân el-Cibrîn, Danimarka'daki karikatür krizi hakkında kendisine sorulan sorunun cevabında boykotun meşru olduğunu ve Allah yolunda cihadın bir yolu olduğunu belirtmiştir. Ona göre kâfir olup bunu açıkça belirten devletlerin ürünlerinin alınması caiz değildir. Müslümanlara düşen, Allah ve Resûlü için öfkelenmek ve onlara düşmanlık edenleri boykot etmektir.<sup>26</sup>

Suriyeli âlim Said Ramazan el-Bûtî bir hutbesinde şunları söylemiştir: “Cihad yolları çeşitlidir. Bunların en önemlilerinden biri ise Amerikan mallarını boykot etmektir. Bu, cihadın en mukaddes olanlarından. Herkes biliyor ki İsrail, kardeşlerinizi Amerika silahları ile tutukluyor ve öldürüyor. Bu mallar ise sizden toplanıyor.”<sup>27</sup>

Hayrettin Karaman, köşe yazısında boykotu cihadın en kolay yolu olarak nitelemekte ve şöyle demektedir: “Bugün en ucuz, en kolay, en zahmetsiz, en tehlikesiz ... cihad (mazlum Filistin'e yardım), İsrail'i destekleyenlerin ürettikleri ve/veya sattıkları hizmetleri ve malları almamak, hatta bunları satanlardan, desteklerini kesmedikçe başka şey de almamaktır.”<sup>28</sup>

Diğer bir Suudî âlim olan Hammûd b. Uklâ eş-Şuaybî, boykot konusunda şöyle demektedir: “Müslümanların ve Arapların gerek yöneten gerek yönetilenler olarak şu konularda kendilerine düşeni yapmaları gerekir. İlk olarak İsrail'e yönelik tam bir boykot. İkinci olarak, İsraili olmasalar bile İsrail'i maddi olarak destekleyen şirketleri boykot. Üçüncü olarak, Amerika'ya yönelik tam bir boykot.”<sup>29</sup>

“Pasif Direniş Başarılı Olur mu?” yazısında Selmân el-Avde, Müslümanların birtakım neticeler elde etmek için ya da sınırlı da olsa bir şeyler yapabildiklerini hissetmek için boykot silahını kullanmakta tereddüt etmemeleri gerektiğini belirtmektedir.<sup>30</sup>

<sup>25</sup> Taha Ahmed ez-Zeydî, “Hükümü'l-Mukâtaati'l-İktisâdiyye li-Müntecâti'd-Düveli'l-Mu'tediye ve'l-Müsânide li'l-Keyâni's-Sıhyûnî”, *Hey'etü Ulemâi Filistin* (07 Ocak 2024).

<sup>26</sup> Fetâvâ İbn Cibrîn, “Ahkâmu'l-Mukâtaa” (Erişim 17 Ocak 2024).

<sup>27</sup> Âbid b. Abdullah Sa'dûn, *el-Mukâtaati'l-İktisâdiyye te'sîlahâ's-şer'î vâkıahâ ve'l-me'mûl lehâ* (Riyâd: Dâru't-Tâbiîn, 2008), 177-178.

<sup>28</sup> Hayrettin Karaman, “En Kolay Cihad”, *Yeni Şafak* (05 Kasım 2023).

<sup>29</sup> Arâbî Abdullhay Arâbî, *el-Mukâtaati'l-İktisâdiyye silâhu's-şu'ûb* (Rabat: Müessesetü's-Sebil, 2021), 48.

<sup>30</sup> Sa'dûn, *el-Mukâtaati'l-İktisâdiyye*, 178.

### 3.2. Kurumsal ve Kolektif Fetvalar

Bu başlık altında İslam dünyasında faaliyet gösteren kurumsal fetva komisyonları tarafından verilmiş olan veya birçok ilmî şahsiyetin bir araya gelerek yayınladığı kolektif boykot fetvalarına yer verilecektir. Bu tür fetvalar, bireysel fetvalara göre daha fazla önem arz etmektedir. Zira bu fetvalar, kolektif bir düşüncenin ürünüdür ve insanlar üzerindeki etkisi daha büyüktür.

#### 3.2.1. Dünya Müslüman Âlimler Birliği Fetvası

Dünya Müslüman Âlimler Birliği dünyadaki gelişmeleri takip ederek onlar hakkında fetvalar yayınlamaktadır. Kurulun fetva organı olan “İctihat ve Fetva Konseyi” 9 Kasım 2023 tarihinde Gazze gündemi ile toplanarak işgalci düşmana yönelik kapsamlı boykot hakkında bir fetva yayınlamıştır. Siyonist düşman ve ona yardım edenlere boykotun bu şartlar altında vacip olduğu belirtilmiş ve buna yönelik deliller sıralanmıştır. Fetvada dikkat çeken diğer bir husus ise boykotun sadece maddi olarak değil, bilakis siyaset, diplomasi, ekonomi, medya, turizm, eğitim, spor ve onları zayıf düşürecek diğer alanlarda devletlere ve İslami halklara vacip olduğunun belirtilmesidir.<sup>31</sup>

#### 3.2.2. Libya Fetva Kurumu

Libya Fetva Kurumu'na bağlı Şer'î Araştırmalar Meclisi 7 Aralık 2023 tarihinde Gazze'ye saldıran Siyonistleri destekleyen devlet ve şirketleri boykot etmenin vacip olduğuna dair bir fetva yayınlamıştır. Fetvada, Gazze halkını desteklemenin yöneten ve yönetilen bütün Müslümanlara vacip olduğu belirtilmiş ve bunun mal ya da silah desteği, ekonomik boykot, meydanlarda gösteriler ve düşman üzerindeki etkili olabilecek her türlü modern silah ile yapılacağı söylenmiştir. İster tüccar ister tüketici olsun, Siyonist düşmanı destekleyen bütün şirketlerin ürünlerinin boykot edilmesi gerektiği belirtilirken vazgeçilmesi mümkün olan ürünlerin alım ve satımının tüccar ya da tüketici için helal olmayacağına vurgu yapılmıştır.<sup>32</sup>

#### 3.2.3. Endonezya Âlimler Meclisi

Endonezya Âlimler Meclisi Fetva Komisyonu, 8 Kasım 2023 tarihinde İsrail'i desteklemenin haram, Filistin mücadelesine destek vermenin ise farz olduğuna dair fetva yayınlamıştır. Fetva Komisyonu Başkanı Asrorun Niam Sholeh, Cakarta'daki Endonezya

<sup>31</sup> el-İttihâdül-Âlemî li-Ulemâi'l-Müslimîn, “Fetvâ Lecneti'l-İctihâd ve'l-Fetvâ bi-husûsi'l-Mukâtaati's-Şâmileti li'l-Aduvvî'l-Muhtel” (Erişim 9 Ocak 2024).

<sup>32</sup> Dâru'l-İftâi'l-Lîbiyye, “Beyânu Meclisi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti's-Şerîyyeti't-Tâbi' li-Dâri'l-İftâi bi-Şe'ni Vücûbi Mukâtaati'd-Düveli ve's-Şerikâti'd-Dâ'imati li's-Sahâyineti fi'l-Udvâni alâ Çazze” (Erişim 10 Ocak 2024).

Âlimler Meclisi Genel Merkezi'nde, meclisin Filistin Mücadelesini Destekleme Yasası ile ilgili fetvası hakkında düzenlenen basın toplantısında, İsrail'in Filistin'e yönelik saldırı-ganlığını ya da İsrail'i destekleyenleri doğrudan ya da dolaylı olarak desteklemenin haram olduğunu vurgulamıştır.<sup>33</sup>

#### 3.2.4. Farklı Âlimler

Başlarında Muhammed Hasan Dedo ve Filistin Âlimler Birliği başkanı Mervan Ebû Râs'ın bulunduğu yüzden fazla âlim ve davetçi, 2024 yılının Mart ayında “Aksa ve Gazze Çağrısı” adı altında bir bildiri yayınlamıştır. On bir maddeden oluşan bildiride direnişe destek, Filistin topraklarının vazgeçilmezliği, işgalcilere karşı cihadın gerekliliği gibi konular vurgulanmıştır. Boykot ile alakalı olan onuncu maddede ekonomik cihadın bir çeşidi olarak işgalcilerin ve onları destekleyen devlet ve şirketlerin ürünlerine karşı boykotun gerekliliği vurgulanarak onlardan alışveriş yapmanın haram olduğuna dikkat çekilmiştir.<sup>34</sup>

#### 3.2.5. Ürdünlü Âlimler

Ürdün'de elliden fazla ilim adamı, İsrail'e yönelik ekonomik boykotun vacip olduğuna dair fetvayı içeren bir bildiri imzalamıştır. Boykot vacibine uyulmaması ise Allah düşmanlarına dostluk gösterme olarak nitelendirilmiştir. Açıklamada düşmanla yapılan ve ürünlerinin tüketimi, ithalatı ve ihracatını da içeren her türlü ekonomik faaliyetin haram olduğu belirtilmiştir. Bildiriye imza atanlar arasında Vakıflar eski bakanı, İhvan Âlimler Birliği Başkanı ve Ürdün üniversitelerindeki şeriat fakültelerinin mevcut ve eski dekanları da yer almıştır.<sup>35</sup>

#### 3.2.6. Cezayirli Âlimler

Başlarında Cezayir Müslüman Âlimler Birliği Başkanı Abdurrezzak Kassûm'un olduğu Cezayirli elli bir âlim ve fikir adamı, Siyonist yapıyı destekleyen şirketlere yönelik ekonomik boykotun vacip olduğu hakkında bir fetva yayınlamıştır. Gazze ehline yardımın vacip olduğu belirtilen fetvada, bu yardımın en önemli çeşitlerinden birinin ekonomik boykot olduğu vurgulanmıştır. Fetvada, boykotun zulüm destekçilerine zarar verirken diğerlerinin de gözünü korkuttuğuna dikkat çekilmiştir. Boykotun bize emredilen malî cihadın bir parçası olduğuna değinilirken malî cihadın varlık açısından

<sup>33</sup> Majelis Ulama Indonesia, “Fatwa Terbaru MUI Nomor 83 Tahun 2023: Mendukung Agresi Israel ke Palestina Hukumnya Haram” (Erişim 11 Ocak 2024); Fetvanın tam metnine ulaşmak için bk. <https://drive.google.com/file/d/1cECIUezrSmWMUFuyBgGsUngoaps22Lf3/view>

<sup>34</sup> Merkezî Dirâsâtî'l-Vâkı' ve't-Târîh, “Nidâu'l-Aksâ Fetvâ min Ekseri 100 Âlim ve Dâiye” (Erişim 02 Temmuz 2024).

<sup>35</sup> *Aljazeera*, “Fetvâ Tûcibü Mukâtaate İsrâîl” (Erişim 02 Şubat 2024).

vermekle gerçekleştiği gibi yokluk açısından Siyonistlere destek olanlardan alışveriş yapmamak ve onları engellemek ile olacağına işaret edilmiştir. Son olarak, boykot etmenin İslami devlet ve halkları, düşman ile askerî, siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak mücadele etmekten alıkoymaması gerektiğinin altı çizilmiştir.<sup>36</sup>

Mezkur fetva ve görüşler incelendiğinde, boykot yapmaya yönelik ciddi bir teşviğin bulunduğu, boykot mallarını alma konusunda ise yüksek bir hassasiyetin olduğu görülecektir. Şimdi ise bu fetvalarda dayanak olarak kullanılan ya da kullanılması mümkün olan delillere yer verilecektir.

#### 4. İslam Hukuku Bakımından Boykota Dayanak Olması Muhtemel Deliller

Günümüzde kullanılan ekonomik boykot kavramı modern bir olgu olduğu için klasik kaynaklarımızda doğrudan boykotun hükmünü açıklayan bir ifadeye rastlamak zordur. Bu sebeple, ilk olarak âyet ve hadislerden başlamak üzere boykotun meşruiyetine delalet etmesi muhtemel olan delilleri zikretmeye ve bunların hangi açılardan boykota delalet ettiğini belirtmeye çalışacağız.

##### 4.1. Boykotun Naslardaki Dayanakları

Âyet ve hadislerde boykota dair doğrudan bir hükme rastlamamaktayız. Ancak bazı âyet ve hadisleri boykotun içerdiği anlam ve ulaşmak istediği hedef ile ilişkilendirerek yorumlamak mümkündür. Allah Teâlâ “*Şu halde kim size saldırırsa, onun saldırısının dengiyle siz de ona saldırın.*”<sup>37</sup> buyurmaktadır. Bu âyetin tefsirlerinde “benzeri/dengi” ifadesine vurgu yapılmaktadır.<sup>38</sup> Bazı ülkelerin ellerindeki ekonomik gücü Müslümanlara karşı silah olarak kullandığı bilinmektedir. Bu bağlamda Müslümanların da ellerindeki maddi gücü onların zulmünü engellemek için kullanarak boykot yapmasını meşru kabul etmek mümkündür.

Allah Teâlâ, kitabında zulmedenlerin yanında duranları tehdit etmekte ve şöyle buyurmaktadır: “*Zalimlerin yanında olmayın; sonra ateş sizi de yakar.*”<sup>39</sup> Müslümanlara zulmedenlere ve onların destekçilerine dolaylı da olsa yardım etmek, onların yanında durmak anlamına gelecektir. Diğer taraftan, onlara destek olan kimselerin ürünlerini boykot etmek, yanlarında değil karşılarında olunduğunun güzel bir göstergesi olacaktır.

<sup>36</sup> 26 September, “Ulemâu'l-Cezâir Yusdirüne Fetvâ Vücûbi Mukâtaati'l-Bedâi' ed-Dâ'imeti li-İsrâil” (Erişim 10 Ocak 2024)

<sup>37</sup> el-Bakara 2/194.

<sup>38</sup> bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 3/310.

<sup>39</sup> Hûd 11/ 113.

“Kim zulmeden tarafa destek olursa Allah’ın gazabına uğrar.”<sup>40</sup> hadisini de aynı bağlamda yorumlamak mümkündür. Nitekim onların mallarını alarak zalimleri güçlendirmek, dolaylı olarak zalimlere destek olmak anlamına gelecektir. “Sizden kim bir kötülük görürse eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmezse kalpten nefret etsin. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.”<sup>41</sup> hadisi de zulme karşı elimizden gelen her türlü imkân ile mücadele etmeyi emretmektedir. Boykot da zulme engel olmanın bir vesilesi olduğu için hadisin muktezasına dahil olmaktadır. Selman Avde de boykotu kalbî inkarın bir parçası olarak görmektedir.<sup>42</sup>

Yusuf (a.s.) kardeşlerine hitaben “Sizin baba-bir kardeşinizi de bana getirin’ dedi ... ‘Eğer onu bana getirmezseniz artık bende size verilecek tahıl yoktur; yanıma yaklaşmayın!’”<sup>43</sup> demiştir. Yusuf’un (a.s.) kardeşleri bu tahıla şiddetle ihtiyaç duyuyordu ve bunu almak için başka yolları yoktu. Bu tahılın onlardan engellenmesi ise onlar için ciddi bir tehditti.<sup>44</sup> Bu âyete göre, Yûsuf (a.s.) makamını ve maddi gücünü kullanarak küçük kardeşlerini (Bünyamin) beraberlerinde getirmeleri için diğer kardeşlerine baskı yapmış; Bünyamin’i getirmediikleri takdirde onlara maddi bir şey vermemekle tehdit etmiştir. Benzer bir durum boykotta da görülmektedir. Müslümanlar ellerinde olan maddi güç ile düşmana zulmünü durdurması için baskı yapmaktadır.

Allah Teâlâ, bize cihad etmeyi emretmektedir. Birçok âyette ise mal ile cihad emredilmekte ve övülmektedir. Allah Teâlâ, “... Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz ...”<sup>45</sup> “... Mallarınızla canlarınızla Allah yolunda cihad edin ...”<sup>46</sup> “Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad edenlerin Allah katındaki mertebeleri pek büyüktür.”<sup>47</sup> ve “Müminler ancak, Allah’a ve resulüne iman eden, sonra şüpheye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir.”<sup>48</sup> buyurmaktadır. Benzer bir emir ise “Müşrikler ile mallarınız, canlarınız ve dilleriniz ile cihad ediniz.”<sup>49</sup> hadisinde zikredilmektedir. Mal ile cihad Müslüman savaşçıları mali yönden destekleyerek olabileceği gibi düşmana ve ona destek olanlara boykot yapmak ile de olabilir. Nitekim boykot onların maddi

<sup>40</sup> Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, es-Sünen (Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2015), “Akdiye”, 14 (No: 3589).

<sup>41</sup> Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî Müslim, el-Müsnedü's-sahihu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Resûlillâh - (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014), “İmân” 86.

<sup>42</sup> Sa’dûn, el-Mukâtaatü'l-iktisâdiyye te’sîluhâ’s-şer’î vâkıhâ ve'l-me’mûl lehâ, 178.

<sup>43</sup> Yûsuf 12/59-60.

<sup>44</sup> Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer er-Râzî, Mefâtihu'l-ğayb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 18/134

<sup>45</sup> es-Saf 61/11

<sup>46</sup> et-Tevbe 9/41. /

<sup>47</sup> et-Tevbe 9/20.

<sup>48</sup> el-Hucurât 49/15

<sup>49</sup> Ebû Dâvûd “Cihâd”, 17 (No: 2504).

güçlerini zayıflatmakta ve Müslümanlar karşısında güçlenmelerini engellemektedir.<sup>50</sup> Karadâvî de boykotu mali cihadın bir parçası olarak kabul etmektedir.<sup>51</sup>

Müslüman bir kimsenin bir Müslümanı ancak hata ile öldüreceğini belirten ilgili âyetle şöyle bir detay vardır. Normalde öldürülen kişinin ailesine diyet ödenmesi ve mümin bir köle azat edilmesi gereklidir. Ancak Müslümanlar ile aralarında düşmanlık bulunan bir kabileden bir Müslüman yanlışlıkla öldürüldüğünde onlara diyet verilmemekte, sadece mümin bir köle azat edilmektedir.<sup>52</sup> Nitekim müfessirlere göre öldürülenin ailesine diyet ödenmesi halinde düşman topluluk, Müslüman servetiyle güç kazanacak ve Müslümanlara daha çok zarar verebilecektir.<sup>53</sup> İnsan öldürme gibi ciddi bir durumda dahi düşmana maddi güç sağlama ve Müslümanlara zulmetme ihtimalinin düşünüldüğü göz önüne alındığında düşmanın mallarını boykot konusunda düşmanı güçlendirmekten kaçınmanın çok daha evla olduğu söylenebilir.

“Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız da Allah’ın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürmesi içindir.”<sup>54</sup> âyetini de boykota delil olarak kullanmak mümkündür. Bu âyetin açıklaması aşağıda Hayber kuşatması bölümünde yapılmıştır.

Hadis şerhlerinde de boykota delalet eden hükümlere rastlamak mümkündür. Nitekim *Buhârî* şârihi İbn Battâl, Resûlullah’ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir müşrikten koyun satın aldığını belirten hadisin şerhinde kâfirler ile alışverişin caiz olduğunu, ancak ehl-i harbe, Müslümanlara karşı savaşında yardımcı olacak silah ve onun yerine geçecek şeylerin satımının caiz olmadığını söyler.<sup>55</sup> İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*’de İbn Battâl’ın bu görüşünü naklederek savaşta onlara yardım edecek şeylerin satımının caiz olmadığını belirtir.<sup>56</sup>

#### 4.2. Asr-1 Saadette Yaşanan ve Boykota Delalet Eden Hâdiseler

İslam hukukunda hüküm verilirken dikkate alınan noktalardan biri de hiç şüphesiz Peygamberimizin hayatında yaşanan olaylardır. Nitekim O’nun (sallallâhu aleyhi

<sup>50</sup> Sa’dûn, *el-Mukâtaatü’l-iktisâdiyye*, 83.

<sup>51</sup> Qaradawi.Net, “el-Karadâvî: Şirâu’l-Bedâi’i’l-İsrâiliyye ve’l-Emrîkiyye fî hâze’l-Vakti mine’l-Kebâir”.

<sup>52</sup> en-Nisâ 4/92.

<sup>53</sup> Hayreddin Karaman – İbrahim Kâfi Dönmez vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 2/115-117.

<sup>54</sup> el-Haşr 59/5.

<sup>55</sup> Ebu’l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl, *Şerhu sahihi’l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu’r-Rüşd, 2003), 6/338.

<sup>56</sup> Ebû’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1959), 4/410.

ve sellem) hayatı Müslümanlar için ibret ve örneklik teşkil etmektedir. Biz de bu başlık altında özellikle Peygamber Efendimizin döneminde gerçekleşen ve İslam düşmanlarına karşı ekonomik boykot için bir senet/dayanak olması mümkün olan olayları aktarmaya çalışacağız.

#### 4.2.1. Peygamberimize (sallallâhu aleyhi ve sellem) Yönelik Boykot

İslam tarihinde boykot denilince akla, Peygamber Efendimiz ve ona inananların Şib-i Ebî Tâlib'de boykot edilmeleri gelmektedir. İslam'ın günden güne yayılması ve Habeşistan kralı Necaşi'nin Müslümanları Mekkeli müşriklere iade etmemesi üzerine iman edenleri vazgeçirmek için yeni bir yöntem arayan Kureyş müşrikleri, onlarla bütün ilişkileri kesmeye karar vermiştir. Bu boykot, Haşim oğulları ve Muttalib oğullarıyla konuşulmamasını, meclislerinde bulunulmamasını, kız alınıp verilmemesini ve ticari ilişkilerin kesilmesini içeriyordu.<sup>57</sup> Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendilerine teslim edilmedikçe bu durumun devam edeceğini belirten müşrikler, aldıkları kararları bir sahifeye yazarak Kabe'nin duvarına asmışlardır. Birçok dramatik sahneye sebep olan ve yaklaşık üç yıl süren bu boykot, bazı iyilik sever insanların itirazı ve -Resûlullah'ın haber verdiği üzere- Kabe'ye asılan sahifenin kurtlar tarafından yenmesi ile son bulmuştur.<sup>58</sup> Bu hadise, boykot/ambargo olgusunun o dönemde bilindiğini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

#### 4.2.2. Yahudi Pazarına Bir Alternatif: Medine Pazarı

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) Medine'ye geldikten sonra yaptığı ilk stratejik hamlelerden biri, Müslümanların kendi pazarını kurması olmuştur. Nitekim hicretin ilk yıllarında Medine'de ticari hayatın hâkimi, başta Yahudiler olmak üzere gayrimüslimlerdi. Ticareti ellerinde tutmaları sebebiyle yapılan tüm ticari faaliyetler Yahudilere yaramaktaydı. Bu yüzden öncelikli olarak yapılacak işlerden biri, Müslümanların hâkimiyetinde müstakil bir pazar kurmaktır.<sup>59</sup> Resûlullah Medine'deki pazarları dolaşmış ve bunların Müslümanların pazarı olamayacağını söylemiştir. Sonra ileride Medine pazarı olacak yere gelerek “İşte burası sizin pazarınızdır; burası daraltılmayacak ve burada vergi alınmayacaktır.”<sup>60</sup> buyurarak Medine pazarının temelini atmıştır. Yahudilerin ileri gelenlerinden Kab b. Eşref, Resûlullah'ın bu hareketinden rahatsız olmuş ve pazar yerine kurulan çadırın iplerini keserek bu teşebbüsü sabote

<sup>57</sup> Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, çev. Mehmet Beşir Eryarsoy (İstanbul: Siyer Yayınları, 2023) 464.

<sup>58</sup> Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2004) 108-109.

<sup>59</sup> Vecdi Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007), 3/327-328.

<sup>60</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd ibn Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015) “Ticârât”, 40 (2233).

etmeye çalışmıştır. Ancak Resûlullah onu daha kızdıracak bir yere nakledeceğini söyleyerek pazar için başka bir yer belirlemiştir.<sup>61</sup> Engelleme teşebbüslerine rağmen pazar kurularak Müslümanlara hizmet vermiştir.

Mekke yıllarında boykot ile karşılaşan ve aynı zamanda kendisi de bir tüccar olan Resûlullah, ticari bağımsızlığın ne derece önemli olduğunu farkındaydı.<sup>62</sup> Ayrıca gayrimüslimlerin/Yahudilerin pazarlarından alışveriş yapmaya devam etmenin sürekli olarak onların güçlenmesine, Müslümanların ise ticari anlamda zayıf kalmasına sebebiyet vereceğini biliyordu. Yahudiler de bu avantajın ellerinden gideceğini fark ettiği için bu teşebbüsü engellemeye çalışmışlardır.

#### 4.2.3. Cihat İzninin Gelmesiyle Müşrik Kervanlarının Basılması

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Medine'ye hicret ettikten sonra müşriklerin baskısı son bulmamış, çeşitli şekillerde devam etmiştir. Hicretten yaklaşık bir yıl sonra, *"Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi."*<sup>63</sup> âyetinin nazil olmasıyla müşriklere karşılık vermek için Müslümanlara izin verilmiştir.<sup>64</sup> Resûlullah bu âyet nazil olduktan sonra, müşrik kervanlarını gözetlemesi için birçok seriyye<sup>65</sup> göndermiştir. Bu amaçla başında Hz. Hamza'nın bulunduğu on yedi kişilik bir seriyye oluşturmuş, bunu diğer seriyyeler izlemiştir.<sup>66</sup> Resûlullah bu birlikleri göndererek Mekkeli müşriklere artık Kureyş kervanlarının İslami nüfuz bölgesinden geçemeyeceğini bildirmiştir.<sup>67</sup>

#### 4.2.4. Hayber Kuşatması

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem), Hudeybiye antlaşmasından sonra Medine'ye dönmüş ve kısa bir süre sonra Hayber üzerine sefere çıkmıştır.<sup>68</sup> Müslümanların gelişini duyan Hayberliler kalelerine kapanmıştır. Bunu gören Resûlullah, onların direncini kırmak için etraftaki hurmalıkların kesilmesi ve yakılması talimatını vermiştir. Kaledaki Yahudilerin, Müslümanların yeryüzünde bozgunculuk çıkarttığı yönündeki iddialarına karşı *"Herhangi bir hurma ağacını kesmeniz de kökleri üzerinde ayakta bırakmanız*

<sup>61</sup> M.J. Krister, "Peygamber'in Pazarı", çev. Abdullah Kahraman, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 26.

<sup>62</sup> Akyüz (ed.), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, 3/327-328.

<sup>63</sup> el-Hac 22/39.

<sup>64</sup> Salih Suruç, *Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2019), 358-360.

<sup>65</sup> Hz. Peygamber'in bizzat katılmayıp görevlendirdiği kumandanlarla sevk ve idare ettiği sefer.

<sup>66</sup> Muhammed b. Ömer b. Vâkıd, *Kitâbu'l-megâzî li'l-Vâkıdî*, thk. Marsden Jones (London: Oxford University Press, 1966), 2.

<sup>67</sup> Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 186.

<sup>68</sup> Mehmet Apaydın, *Siyer Kronolojisi* (İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018), 623.



da Allah'ın izniyledir ve bu, yoldan çıkmışların burunlarını sürmesi içindir.”<sup>69</sup> âyeti nazil olmuş ve söz konusu bu tedbirin bir fesad/bozgunculuk olmadığını belirtmiştir.<sup>70</sup>

#### 4.2.5. Ebû Basîr ve Ebû Cendel Olayı

Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) Mekkeli müşriklerle yaptığı Hudeybiye antlaşmasından haberdar olan ve uzun zamandır Mekke'de hapis tutulan Ebû Cendel, Mekkeli müşriklerden kaçarak zincirli bir şekilde Hudeybiye'de bulunan Resûlullah'ın yanına gelmiştir. Kureyş heyetinin başında bulunan ve aynı zamanda Ebû Cendel'in babası olan Süheyl b. Amr, antlaşma şartları gereği<sup>71</sup> ilk olarak oğlunun teslim edilmesini istemiştir. Resûlullah istemeyerek bu durumu kabul etmek zorunda kalmış ve Ebû Cendel'e sabır tavsiye etmiştir.<sup>72</sup>

Siyer ve hadis kitaplarında bu antlaşma gereği Mekkeli müşriklere iade edilen Ebû Basîr isimli bir sahâbîden daha bahsedilmektedir. Ebû Basîr de, Ebû Cendel gibi Mekke'de esir tutulan kimselerden olup, Hudeybiye antlaşması sonrası Müslüman olarak Medine'ye gelmişti. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) yine bu antlaşmanın bir gereği olarak Ebû Basîr'i Mekkelilere geri göndermişti. Ebû Basîr yolda, kendisini Mekke'ye götüren iki kişiden birini öldürerek tekrar Medine'ye Resûlullah'ın yanına döndü. Resûlullah durumu öğrenince Ebû Basîr'i kastederek “Keşke onun kendi adamları olsaydı.” buyurdu. Ebû Basîr, Resûlullah'ın kendisini Mekkelilere iade edeceğini anlayınca Medine'den ayrıldı. Seyfü'l-bahr isimli mevkiye yerleşerek Kureyş kervanlarının yolunu kesmeye başladı.<sup>73</sup> Bu arada Mekke'ye iade edilen Ebû Cendel bir yolunu bularak kaçmış ve Ebû Basîr'e katılmıştı. Mekke'den Müslüman olarak gelenler ile sayıları artan bu grup Kureyş'in Şam'a gönderdiği her kervana saldırıp mallarını yağmalamaya başladı. Bu durum karşısında çaresiz kalan Kureyş, Resûlullah'a haber göndererek onları durdurmasını talep etti. Buna mukabil Mekke'de Müslüman olup Medine'ye gelenlerin güvende olacağını bildirdi.<sup>74</sup> O (sallallâhu aleyhi ve sellem) da Ebû Basîr ve Ebû Cendel'e Medine'ye gelerek kendilerine katılması için bir mektup yazdı; ancak mektup

<sup>69</sup> el-Hasr 59/5.

<sup>70</sup> Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Husrevcirdî el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şer'î'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405), 3/355.

<sup>71</sup> Nitekim antlaşma, Medine'ye giden Mekkeli Müslümanların iadesini içeriyordu.

<sup>72</sup> Vâkıdî, *Kitâbu'l-megâzî li'l-Vâkıdî*, 2/607-608.

<sup>73</sup> Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer fi ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer* (Kahire: Dâru'l-Maârif, 1403 H.), 1/104-195

<sup>74</sup> Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *es-Sîretu'n-nebevîyye*, thk. Mustafa Abdolvâhid (Beyrut: Dâru'l-Maârif, 1976), 3/335-336.

ulaştığında Ebû Basîr son nefesini vermek üzereydi. Ebû Basîr'in şehadeti üzerine komutayı alan Ebû Cendel arkadaşlarını alarak Medine'ye döndü.<sup>75</sup>

#### 4.2.6. Sümâme b. Üsâl Olayı

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Necid tarafına Muhammed b. Mesleme önderliğinde bir seriyye göndermiş, onlar da kim olduğunu bilmeden Yemâme'nin ileri gelenlerinden Sümâme b. Üsâl'ı yakalayarak getirmiş ve mescidin direğine bağlamışlardı. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) serbest bırakmasıyla Müslüman olan Sümâme, Mekke'ye giderek umre yapmış ve orada Mekkelilere; "Resûlullah izin vermedikçe size Yemâme'den bir buğday tanesi bile gelmeyecektir." demiştir.<sup>76</sup> Yemâme'ye dönen Sümâme oradan Mekke'ye giden malları engellemiştir. Bunun üzerine darda kalan Mekke ehli Resûlullah'a elçi göndererek Sümâme'ye mektup yazmalarını talep etmiş, O (sallallâhu aleyhi ve sellem) da Sümâme'ye mektup göndererek durumu eski haline çevirmesini istemiştir.<sup>77</sup>

#### 4.2.7. Taif Kuşatması

Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) Huneyn gazvesinden sonra Taif üzerine sefere çıkmış, Taiflilerin kalelerine kapanmaları sonucu karargâhını kale dışına kurmuştur. Düşmanın şiddetli ok yağmuru sonrası Müslümanlardan şehitler olunca karargâh başka yere taşınmıştır. Mancınık kurularak kalenin taşlanmasına rağmen kale düşmeyince Resûlullah üzüm bağlarının kesilmesi ve yakılmasını emretmiştir. Müslümanlar bir miktar kestikten sonra Taiflilerin Allah hakkı ve akrabalık bağı için onları bırakmasını istemesiyle Resûlullah da Allah hakkı ve akrabalık bağı için onları bıraktığını söylemiştir.<sup>78</sup>

#### 4.2.8. Mezkur Hadiselerin Değerlendirilmesi

Yukarıda zikredilen olaylara bakıldığında boykotun arkasında yatan düşüncenin o dönemde bilindiği ve yer yer uygulandığı görülecektir. Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve inananlar Mekke'de zorlu bir ambargo sürecinden geçmişlerdir. Bu ise genel olarak boykot/ambargo fikrinin o dönemde mevcut olduğunu göstermektedir.

<sup>75</sup> Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî ibn Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser fî fûnûni'l-meğâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993), 2/170

<sup>76</sup> Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar*, thk. Muhammed Züheyr en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 2001), "Vefdü Ebî Hanîfe" 170 (No: 4372).

<sup>77</sup> Muhammed b. Ali b. Hamâreveyh b. Tûlûn ed-Dimeşkî, *İ'lâmu's-sâilîn an kütûbi seyyidi'l-mürselîn*, thk. Mahmûd el-Arnâvût (Beyrut: er-Risâle, 1987), 143.

<sup>78</sup> Ebû Abdillâh Muhammed b. Sad b. Menîr, *et-Tabakât*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 2/145.

Peygamberimizin uyguladığı ya da onay verdiği diğer olayları da boykot ile irtibatlandırmak mümkündür. Medine’de Yahudi pazarına alternatif bir pazar kurulması, piyasadaki tekeli kırmaya yönelik bir teşebbüstür. Günümüzde de boykot ile Müslüman ülkelerde pazarın büyük bölümüne hakim olan Siyonist destekçisi firmalara darbe vurmak amaçlanmaktadır.

Cihad izninin gelmesi ile ilk olarak düşmanın maddi gücünün kaynağı olan kervanlara saldırılması düşmanın maddi gücünü kırmaya yönelik düşüncenin tezahürüdür. Zira Resûlullah kervanları engelleyerek gözdağı vermenin yanında onları ambargo altına almayı ve ekonomik olarak zayıflatarak düşmanın direncini kırmayı amaçlıyordu.<sup>79</sup> Günümüzde de boykot ile de düşmanın maddi gücü kırılmaya çalışılmaktadır.

Resûlullah’ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) Hayber kuşatmasında hurmalıkların, Taif kuşatmasında ise üzüm bağlarının kesilmesini emretmesi aynı amaca matuftur. İki durumda da düşmanın maddi gelir kaynaklarını yok etmeye yönelik bir teşebbüs ile onlara baskı yapmak amaçlanmaktadır. Boykotta da zulüm destekçisi firmaların ürünleri alınmayarak onların zulme olan desteklerini kesmeleri için baskı yapılmaktadır. Bu durum ise dolaylı olarak zulmedenlere yönelik bir baskıya dönüşmekte ve zulmün engellemesine yönelik bir çabayı ifade etmektedir.

Ebû Basîr ve Ebû Cendel hadisesi, Sümâme b. Üsâl hadisesi ile benzerlik göstermektedir. İkisinde de Resûlullah’ın zımni onayı vardır. Ayrıca bu olaylarda Kureyş’in can damarı olan kervan yolları kesilmiştir. Kureyş’in kervan yolunun kesilmesi onların ticaretine büyük bir darbe vurmaktaydı. Nitekim çok geçmeden bu durumu kaldırması için Resûlullah’tan ricacı olmak zorunda kalmışlardır. Bugün yapılan boykot da benzer bir amacı taşımaktadır. Boykottan zarar edecek şirketler bu zararı göze alamayacakları için bir süre sonra ya işgal ve zulmü desteklemekten vazgeçecekler ya da işgalci zalimlere baskı yaparak bu zulmü durdurmalarını sağlayacaklardır. Her iki sonuç da zulmün azalmasına ve zulme engel olunmasına hizmet edecektir.

#### 4.3. Usûlî Dayanakları

**Sedd-i Zerîa İlkesi:** Boykot söz konusu olduğunda aklımıza ilk olarak seddi-i zerîa ilkesi gelmektedir. “Kendisi bizzat yasak olmayan ancak yapılması durumunda bir başka yasak fiili doğurması muhtemel olan vesilelerin, henüz fiiliyata geçirilmeden önce hukuken yasaklanmasıdır.”<sup>80</sup> şeklinde tarif edilen sedd-i zerîanın boykot ile alakası

<sup>79</sup> Mansur Özgül, “Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü”, *İlahiyat* 6 (2021), 38-39.

<sup>80</sup> Şevket Topal, *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi (Kötülüğe Giden Yolum Kapatılması)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 25.

aşıkardır. Nitekim zalim ve işgalcilere destek verdiği açık olarak bilinen devlet ve şirketlerin ürünlerini almak aslen yasak olmasa da yol açacağı zulüm sebebiyle yasak kabul edilmelidir.

Bu prensibin klasik dönemdeki en güzel örneklerinden birisi içki yapacağı düşünülen kişiye üzüm satılması meselesinde ortaya çıkmaktadır. Abdurrahman el-Cezîrî dört mezhep fıkına dair yazdığı eserinde cumhur fukahânın, içki yapacak kimseye satılan üzümün ücretinin yemenin haram olduğunu söylediklerini belirtmektedir.<sup>81</sup> Mezhepler arasında detaya girersek Ebû Hanîfe'nin bunda bir beis görmediğini,<sup>82</sup> İmam Şâfiî'nin mekruh gördüğünü,<sup>83</sup> Mâlikî<sup>84</sup> ve Hanbelîlerin<sup>85</sup> ise bu satışı haram gördüklerini söylemek mümkündür.

Fakihlerimizden bir kısmının şarap yapacağı düşünülen kişiye üzüm satımını dahi yasakladıkları düşünüldüğünde düşmanın elinde silaha ya da onlara yardımcı olabilecek farklı bir desteğe dönüşmesi muhtemel olan bir durumu da aynı şekilde engelleyeceklerini düşünmek gayet tabiidir. Nitekim boykot edilen bazı firmaların İsrail'e ya da direkt olarak İsrail ordusuna maddi katkılar sağladıkları bilinmektedir.

**Maslahat-ı Mürsele İlkesi:** Maslahat-ı Mürsele “Geçerli veya geçersizliği hakkında özel delil (nas ve icmâ) bulunmadığı gibi kıyas kapsamına da girmeyen, fakat hem aklî ölçülere hem diğer şer'î düzenlemelerin bütününe (makāsıdü's-ş-şâri') uygunluk taşıyan menfaatleri ifade eder.” şeklinde tarif edilmektedir.<sup>86</sup> Düşman mallarını boykot etmek düşmana zarar vereceği gibi onları Müslümanlar karşısında zayıflatacaktır. Ayrıca boykot malları yerine alternatif yerli malları almak ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Bu açıdan boykot, düşmanı zayıflatarak bir mefsedeti engellerken Müslümanları güçlendirerek maslahat sağlamaktadır.

**Zarûriyât-ı Hamse:** “Çiğnenmeleriyle düzenin sağlanamayacağı şekilde, ümmetin tümünün veya fertlerinin, elde edilmesine zaruret içinde olduğu yararlar”

<sup>81</sup> Abdurrahman b. Muhammed İvaz el-Cezîrî, *el-Fıkhü ale'l-mezâhibi'l-erba'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/40.

<sup>82</sup> Bk. Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût li's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 24/6.

<sup>83</sup> Bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib (Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2001), 4/152.

<sup>84</sup> Bk. Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-Tahsîl ve's-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li'mesâilil-Müstahrace*, thk. Muhammed Haccî vd. (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 18/5.

<sup>85</sup> Bk. Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr el-Kevsec el-Mervezî, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed ve İshâk b. Râhûye* (Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2002), 6/2624.

<sup>86</sup> İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 287.

şeklinde tanımlanan bu beş yarar dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunmasıdır.<sup>87</sup> Boykot meselesine baktığımızda başarıya ulaşması durumunda Müslümanların zilletten kurtulmasına yardımcı olacağı için dinin; Müslümanların öldürülmesine engel olacağı için canın; Müslüman mallarının zalim işgalcilerin ellerine geçmesine engel olduğu ve alternatif Müslüman markaların güçlenmesini sağladığı için malın korunmasına yardımcı olduğu görülecektir. Tabi mezkur durumların kesin olmayıp muhtemel sonuçlar olduğu unutulmamalıdır.

#### 4.4. Küllî Kaidelerden Dayanakları

**Def-i Mefâsid Kâidesi:** Mecelle’de “Def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır.”<sup>88</sup> şeklinde geçen kâidede ifade edilmek istenen, bir zararı defetmenin bir faydayı elde etmeye önceleneceğidir. Boykot listelerindeki kaliteli ürünleri satın almak insana bir fayda sağlasa da bu ürünlerin alınması sonucu Müslümanların göreceği zulümlerin defedilmesi çok daha önceliklidir.

**Vesileler Amacın Hükmünü Alır Kaidesi:** Fıkıh kitaplarında bu durum “الوسائل لها” şeklinde kaideleştirilmiştir.<sup>89</sup> Bu kaideye göre vesileler, hangi amaç için kullanılıyorsa onun hükmünü alır. Boykot hareketinin zulme engel olma amacı taşıdığı açıktır. Zulmü engellemek âyet ve hadisler gereği zorunlu olduğuna göre bu amaca hizmet eden bir vesile olan boykot da Müslümanlar için bir zorunluluktur.

**Vacibin Ancak Kendisi ile Tamamlandığı Şey Vacip Olur Kaidesi:** Fıkıh kitaplarında “ما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب”<sup>90</sup> şeklinde geçmekte olan bu kaide vacip bir şeyin kendisi olmadan tamamlanamadığı şeyin de vacip hükmünü alacağını ifade etmektedir. Zulme engel olmanın vacip olduğu izahtan varestedir. Halk kitleleri için bu zulmü durdurmanın ya da en azından engel olmaya çalışmanın en etkili yolu ise zalimler ve destekçilerini boykot etmektir. Dolayısıyla halk kitleleri için zulme engel olma vacibi ancak boykot ile gerçekleşmektedir. Bu da bir vesile olan boykota, amaç olan zulmü engelleme hükmü verileceği anlamına gelmektedir.

<sup>87</sup> Muhammed Tâhir b. Âşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 222-225.

<sup>88</sup> Mecelle, md.30.

<sup>89</sup> Bu kaidenin fıkıh kitaplarında nasıl geçtiğinin bir örneği olarak bk. Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî el-Hanbelî, *Keşşâfu'l-kanâ' an metni'l-iknâ'* (Suudi Arabistan: Vizâratü'l-Adl, 2008), 1/283, 8/473, 10/118, 183, 211, 11/330.

<sup>90</sup> Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *Envâru'l-burûk fî envâri'l-furûk*, thk. Halîl el-Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/302.

#### 4.5. Klasik Dönem Fakihlerinin Görüşleri

Bugün bildiğimiz anlamdaki boykotun modern bir olgu olduğu yukarıda ifade edilmişti. Dolayısıyla klasik dönem fukahasının eserlerinde doğrudan boykot konusunu ele aldıkları söylenemez. Ancak söz konusu kitaplarda savaş halinde olunan ülkelerle/gruplarla yapılan alışveriş ve münasebetlere dair ahkâmın konumuza ışık tutacağını düşünerek bu hükümlere değinmeye çalışacağız. Harbîlere silah satımının yasak olması konusunda fıkıh kitaplarımızda birçok hüküm bulmak mümkündür. Nitekim satılan bu silahlar Müslümanlara karşı kullanılacak ve düşmanları Müslümanlara karşı güçlendirecektir. Dört mezhep fakihlerinin konu hakkında görüşlerine dair şu birkaç örneği zikredebiliriz.

- Hanefî fakihi Mevsilî (ö. 683/1284) *İhtiyâr* adlı eserinde barış dönemi öncesinde de sonrasında da harbîlere silah ve binek hayvanı satımının mekruh olduğundan bahsetmektedir. Çünkü bu, onları Müslümanlara karşı güçlendirmek olup günahtır.<sup>91</sup>
- Mâlikî fakihi İbn Ferhûn (ö. 799/1397) *Tebsiratü'l-hükkâm* isimli eserinde İbn Habîb'in şöyle dediğini nakletmektedir: “Onlara (harbîlere) antlaşma döneminde de antlaşma olmadığı dönemde de silah satılmaz.” Aynı eserde Kadı Sahnûn'un ise şöyle dediği nakledilmektedir: “Harbîlere silah satan kimse sanki Müslümanların kanı karşılığında rüşvet almış gibidir.”<sup>92</sup>
- Şafîî fakihi Nevevî (ö. 676/1277), *Mecmû* isimli eserinde harbîlere silah satımının haram olduğu hakkında icmâın vukuundan bahsetmektedir. Çünkü onlar bu silahları Müslümanlarla savaşmak için hazırlamaktadırlar.<sup>93</sup>
- Hanbelî fakihi İbn Kayyım (ö. 751/1350) ise *İ'lâmu'l-muvakkîin* isimli eserinde başka bir konudan bahsederken örnek olarak Müslüman ile savaşacak kimseye silah satımının haram olduğunu zikretmekte ve bunu yapmanın günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşma olduğunu belirtmektedir.<sup>94</sup>

Düşmana silah ve silah malzemesi satımının caiz olmadığı, bu durumun günümüzde de geçerli olduğu açıktır. Ancak silah satımının yasaklanmasına dair hükümler boykota tam anlamıyla delalet etmemektedir. Çünkü burada direkt olarak düşmanın eline Müslüman ile savaşında kullanılacağı bir alet verilmektedir. Bunun caiz olmadığı

<sup>91</sup> Ebu'l-Fadl Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî el-Hanefî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. Abdullatif Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 4/130.

<sup>92</sup> İbrâhîm b. Alî b. Muhammed b. Ferhûn el-Ya'merî, *Tebsiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm*, thk. Cemâl Maraşlı (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 2/159.

<sup>93</sup> Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Kahire: Dâru Âlemi'l-Kitâb, 2003), 74.

<sup>94</sup> Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb İbn Kayyım el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîin an rabbi'l-âlemin*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen (Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423 h.), 2/279.

aşıkardır. Boykotta ise düşmana direkt olarak bir silah desteği verme değil düşman için silah ya da başka bir yardım malzemesine dönüşebilecek dolaylı bir desteğe engel olma ve zalimlere destek olanlara baskı yaparak onları bu destekten vazgeçirme fikri yatmaktadır. Bu fikri, yani sadece silah değil düşmanlara destek olabilecek şeylerinin satımının yapılmamasına dair ise aşağıdaki görüşleri aktarmak mümkündür.

- Hanefî fakihî Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâ'ü's-Sanâi'* eserinde tüccarların dâru'l-harbe, düşmanın savaşta Müslümanlara karşı kullanacağı herhangi bir şey götüremeyeceğini ifade eder. Çünkü bu, Müslümanlara yönelik savaşlarında onlara yardım etmek anlamına gelir. Aynı şekilde harbî bir kimsenin Müslüman yurduna gelerek silah alması ya da elindeki silahı daha iyisi ile değiştirmesine izin verilmez.<sup>95</sup>
- Kudûrî şârihlerinden Hanefî Ebû Bekir Haddâd (ö. 800/1398) ise *el-Cevheretü'n-neyyira* isimli eserinde onlara silah satılmaması gerektiğini belirttikten sonra detay vererek şunları söyler:

*Çünkü harbîlere silah satmak onları bize karşı savaşta güçlendirmek demektir. Çünkü silah sadece savaşa uygundur. Demir de aynı şekildedir. Nitekim silahın aslı demirdir. At, katır ve eşek de aynıdır. Çünkü bunları satmak onları bize karşı güçlendirmektedir. Onlara zimmî köle de satılmaz. Çünkü onlar da savaşta yardım alınacak kişilerdir.*

- Diğer bir Kudûrî şârihi olan Hanefî fakihî Meydânî (ö. 1298/1881) ise *Lübâb'*da Müslüman askerlerin dâru'l-harbdeki durumlarından bahsetmekte ve onların dâru'l-harb ehlinden bir şey satın almalarının ve onları finanse etmelerinin caiz olmadığını bahsetmektedir.<sup>96</sup>
- Başka bir Hanefî olan Mergînânî (ö. 593/1197) ise *Hidâye* eserinde harbîlere silah satımı yapılmaması ve onların teçhiz edilmemesi gerektiğini belirterek Peygamberimizin (sallallâhu aleyhi ve sellem) harbîlere silah satımını ve silah taşınmasını yasakladığını aktarmaktadır. Bunun delili ise böyle yapmanın düşmanı, Müslümanlarla savaşta güçlendirecek olmasıdır. Ayrıca hayvan ve demir satımı da aynı şekildedir. Barış antlaşmasından sonra da durum değişmez. Nitekim onlar her an bu antlaşmayı bozabilir durumdadırlar.<sup>97</sup>
- Yine Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym (ö. 970/1563), *Kenz* üzerine yazdığı şerhte aynı konuda şunları zikretmektedir: “Silahtan kastedilen onları Müslümanlarla

<sup>95</sup> Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed el-Kâsânî el-Hanefî, *Bedâ'ü's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/102.

<sup>96</sup> Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Meydânî el-Guneymî ed-Dimaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*, thk. Mahmûd Emîn en-Nevâvî (Lübnan: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, t.y.), 1/394.

<sup>97</sup> Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, t.y.), 2/382.

savaşlarında güçlendiren her şeydir. Bu sebeple binek hayvanı ve demir de bu yasağa dahildir.”<sup>98</sup>

- Mâlikî fakihî İbn Rüşd el-Cedd (ö. 520/1126), *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât* isimli eserinde gayrimüslimler ile ticaretin eman durumunda caiz olduğunu, savaş durumlarında ise onları güçlendirecek şeylerin satımının caiz olmadığını söylemektedir. Ayrıca, Müslüman yöneticilerin, düşmanların Müslümanlara karşı güçlenmesine yol açacak şeylerin satılmasını önlemek için dâru'l-harble ticareti yasaklaması, bunu temin etmek için de yollarda gözetleme ve denetlemelerin artırmaları gerektiğinden bahsetmektedir.<sup>99</sup>
- Mâlikî İbn Ferhûn, Hasan'dan (muhtemelen Hasan Basrî) şu sözleri aktarmaktadır: “Harbîlere yemek taşıyan fasıktır. Harbîlere silah taşıyan ise mümin değildir. Yani kamil imana sahip değildir.”<sup>100</sup>
- Şafîî fakihî Zekerîya el-Ensârî (ö. 926/1520), *Esne'l-metâlib* isimli eserinde harbîlere silah satımı konusundan bahsederken Müslümanlara karşı savaşta onlara (düşmana) yardım edecek her şeyin silah kapsamına girdiğini, dolayısıyla Müslümanlara karşı savaşılmasında düşmana yardım edecek hiçbir şeyin satımının caiz olmayacağını söyler. Ayrıca eğer zimmîlerin bizden silah alıp harbîlere vereceğine dair galib-i zan oluşmuş ise zahir görüşün bu satımın haram kılınması olduğunu da belirtir.<sup>101</sup>
- Hanbelî fakihî İbn Teymiyye (ö. 728/1328) *Fetâvâ*'sında İmam Mâlik'in kafirlere binek, eğer, tarım aleti vb. onları güçlendirebilecek şeylerin satımını yasakladığını aktarmaktadır. Selefin, bu satışın haram ve fâsid olduğuna dair açık görüşleri olduğunu da zikretmektedir.<sup>102</sup>

Fukahânın zikredilen görüşlerine bakıldığında düşmana silah satımı ve silah yapımında kullanılacak eşyaların satımı konusunda kesin bir tutuma sahip oldukları görülmektedir. Bu satışlar düşmana, Müslümanlarla savaşları konusunda yardımcı oldukları gerekçesiyle haram kabul edilmektedir. Günümüzde de silah kapsamına giren uçak, tank, bütün çeşitleriyle silah, mermi, drone, İHA, SİHA vb. her şeyin satışı bu kapsama dahil edildiği gibi savaş aletlerinin yakıtı, savaş aletlerinin yapımında kullanılan her türlü maden, aynı şekilde modern savaş aletlerinin yapımı ve yönlendirilmesine

<sup>98</sup> Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed b. Nüceym el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.), 5/86.

<sup>99</sup> Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Mükaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Muhammed Huccî (Beyrut: y.y., 1988), 2/154

<sup>100</sup> İbn Ferhûn, *Tebşiratü'l-hükkâm fî usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm*, 2/159.

<sup>101</sup> Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî, *Esne'l-metâlib fî şerhi Ravdi'd-tâlib* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.) 2/31.

<sup>102</sup> Ebu'l-Abbâs Takîyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecduddîn İbn Teymiyye el-Harrânî, *el-Fetâvâ'l-kübrâ li-İbni Teymiyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 6/288.



yardımcı olan her türlü teknoloji satımını da bu kapsama dahil ederek haram kabul etmek mümkündür.

Silah dışındaki diğer ürünlere gelince fukahanın bu konudaki tavrını “düşmanı Müslümanlara karşı güçlendirecek her şey” ifadesinde görmek mümkündür. Bu ifadeyi sadece silaha indirgeyerek dar kapsamda düşünmemek gereklidir. Nitekim boykot listelerinde olan kimi firmaların düşman askerlerine gıda, giyim vb. destek verdiği, kimi firmaların lojistik destek verdiği, kimi firmaların maddi yardımda bulunduğu kimi firmaların ise onların yanında durarak işgal politikalarına destek oldukları bilinmektedir. Bunların ise düşmanı Müslümanlarla savaşında güçlendirdiği izahtan varestedir. BDS hareketi<sup>103</sup> gibi uluslararası ya da Bilinçli Tüketim Hareketi<sup>104</sup> gibi ulusal organizasyonlar boykot listesinde olan şirketlerin hangi sebeple bu listeye dahil olduklarına dair açıklayıcı bilgiler sunmaktadır.

Ayrıca İbn Rüşd gibi alimlerin savaş döneminde dâru'l-harb ile ticaretin yasaklanması gerektiği, hatta bunu sağlamak için denetlemeler yapılması gerektiği görüşü meselenin sadece silah olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim savaş esnasında onlarla yapılacak her alışveriş onları maddi açıdan güçlendirecektir. Savaş sonrası dönem için ise yine fukahanın zikrettiği düşmanların her an barış antlaşmasını bozabileceği görüşü, bizim için boykotun sadece savaş esnasında ortaya koyulan bir durum değil ömürlük bir duruş ifade etmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Süfyân es-Sevrî'den gelen şu rivâyet ise zulme destek olma konusunda net bir ölçü ortaya koymaktadır. Bir terzi Süfyân es-Sevrî'ye gelerek “Ben sultanın elbisesini dikiyorum. Sence ben zalimlerin yardımcılarında mıyım?” diye sorar. Sevrî ise cevaben “Sen bizzat zalimlerin kendisindensin. Zalimlerin yardımcısı ise sana iğne ve iplik satanlardır.” der.<sup>105</sup> Kendisi de mezhep kurucusu bir fakih olan Sevrî'nin sözünden anlaşılacağı üzere zalimlere dolaylı olarak yardım etmek dahi zulme destek olarak kabul edilmektedir. Bu durumda zalimlere destekte bulunan şirketlerin ürünlerini boykot etmenin zulme engel olma kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

## 5. Boykotun Somut Etkileri

Dünya ve Türkiye tarihine bakıldığında boykotun halkların elinde etkin bir silah olarak kullanıldığı görülecektir. Boykotun bu topraklardaki temelleri Osmanlı döneminde atılmıştır. Osmanlı döneminde yapılan ekonomik boykotların oldukça etkili

<sup>103</sup> Örnek olarak bk. *The Boycott Divestment Sanctions (BDS)*, “AXA Divest”, (Erişim 15 Şubat 2025).

<sup>104</sup> Bk. *Bilinçli Tüketim Hareketi*, “Anasayfa”, (Erişim 12 Şubat 2025).

<sup>105</sup> Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir* (Amman: Dâru'l-Fikr, 1987), 2/202

olduğu ve muhataplarını rahatsız ettiği görülecektir. Nitekim Avusturya boykotunda Avusturya'nın 2,5 milyon tazminat ödemeyi kabul etmesi,<sup>106</sup> Fener Rum Patrikhanesi'nin Yunan boykotundan rahatsız olması, Yunanistan Büyükelçisi'nin boykotun kaldırılması için görüşmelerde bulunması,<sup>107</sup> İtalyanlara karşı yapılan boykot sonrası İtalya'daki bazı fabrika sahiplerinin İstanbul'daki tüccarlara mektup göndermesi,<sup>108</sup> Rumlara yapılan boykottan etkilenen Bulgarlar için Bulgar sefirinin hükümete başvurusu<sup>109</sup> gibi durumlar boykot hareketlerinin etkisini göstermektedir.

Günümüze baktığımızda ise Aksa Tufanı hareketi sonrası 2023 yılının son ayları ve 2024 yılında Gazze'de yaşanan soykırım sebebiyle İsrail'e ve destekçilerine yönelik ciddi boykot kampanyaları yapılmıştır ve yapılmaktadır. Özellikle küresel boyutta boykot edilen şirketlerin ve devletlerin finansal tablolarının incelenerek boykotun etkilerinin ortaya konulması gerekmektedir. Ancak bu kadar uzun soluklu bir çalışma hem bu çalışmanın konusunun dışına çıkacak hem de hacmini zorlayacaktır.<sup>110</sup> Onun yerine burada boykot çağrılarına hedef olan birkaç global şirket hakkında haberlere yer verilecektir.

Uluslararası boykot hareketi olan The Boycott, Divestment, Sanctions (BDS)<sup>111</sup> hareketinin çağrılarıyla 2024 yılı sonlarında Carrefour, Ürdün'de bulunan tüm

<sup>106</sup> Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", 92.

<sup>107</sup> Kerimoğlu, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*, 196.

<sup>108</sup> İlkbahar, *1911-1912 Trablusgarb Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu*, 60.

<sup>109</sup> Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", 98.

<sup>110</sup> Boykotu çok yönlü bir şekilde ele alan bir rapor örneği olarak İLKE-İKAM işbirliğinde hazırlanan şu rapora bakılabilir. Bk. *İslam İktisadi Araştırmaları Merkezi (İKAM)*, "Finansal, Toplumsal ve Fıkhi Boyutlarıyla Boykot", (Erişim 12 Şubat 2025).

<sup>111</sup> İsrail'e karşı ciddi anlamda sonuç veren boykotlar organize eden ve İsrail'in Filistinlilere yönelik baskılarına katılan şirketlere karşı etkili kampanyalar geliştiren BDS hareketi, internet sitesinde kendilerini şöyle tanıtmaktadır: "Boykot, Tecrit, Yaptırımlar (BDS) özgürlük, adalet ve eşitlik için Filistinlilerin öncülük ettiği bir harekettir. BDS, Filistinlilerin insanlığın geri kalanıyla aynı haklara sahip olduğu şeklindeki basit ilkeyi savunur. İsrail, Filistin topraklarını işgal etmekte ve sömürgeleştirmekte, Filistinli İsrail vatandaşlarına karşı ayrımcılık yapmakta ve Filistinli mültecilerin evlerine dönme hakkını reddetmektedir. Güney Afrika'daki apartheid karşıtı hareketten esinlenen BDS çağrısı, İsrail'i uluslararası hukuka uymaya zorlamak için harekete geçmeye çalışmaktadır. BDS şu anda dünyanın dört bir yanındaki sendikalar, akademik dernekler, kiliseler ve taban hareketlerinden oluşan canlı bir küresel harekettir. BDS, 2005 yılında başlatıldığından bu yana büyük bir etki yaratmakta ve İsrail apartheidine ve yerleşimci-sömürgeciliğine verilen uluslararası desteğe etkili bir şekilde meydan okumaktadır." *The Boycott Divestment Sanctions (BDS)*, "What is BDS", (Erişim 10 Şubat 2025). Ayrıca BDS hareketinin Avrupa Müslümanları arasındaki yaygın etkisi hakkında bilgi için bk. Jana Jevtić, *Lives in Solidarity BDS Activism among Europe's Muslims* (Leiden: Brill, 2023).

mağazalarını kapatmak durumunda kalmıştır.<sup>112</sup> Yine 2025 yılının ilk günlerinde çıkan bir habere göre İsrail'i desteklediği gerekçesiyle Umman'da BDS tarafından boykot çağrılarını yapılan Carrefour ülkedeki bütün mağazalarını kapatma kararı almıştır.<sup>113</sup> Boykot listelerini geniş tutmak yerine daraltarak odaklanma taraftarı olan BDS'nin bu stratejisinin Carrefour boykotunda başarıya ulaştığı görülmektedir.

Boykot çağrılarının hedefi olan diğer bir global şirket olan Starbucks da bu çağrılardan nasibini almıştır. Amerika'ya yönelik boykot çağrıları sebebiyle Malezya'da Starbucks'ın yüzden fazla satış noktası kapanmak zorunda kalmıştır.<sup>114</sup> Ayrıca Euro News'in haberine göre Starbucks, Hamas-İsrail savaşı sebebiyle iki bin çalışanını işten çıkartmıştır.<sup>115</sup> Starbucks'ın Fas piyasasından da çekilme hazırlıklarında olduğuna dair haberler medyada yer almaktadır.<sup>116</sup> Starbucks 2024 yılının ilk üç çeyreğindeki küresel satışlarında peş peşe düşüş bildirmiştir.<sup>117</sup>

Boykotun etkilediği diğer bir küresel firma ise fast food zinciri McDonald's olmuştur. Bloomberg'in haberine göre İsrail karşıtı boykot Orta Doğu'da ve Asya'da McDonald's ve KFC gibi şirketlere zarar vermektedir.<sup>118</sup> Bu iki markanın Malezya'da da boykottan etkilendiği belirtilmektedir.<sup>119</sup> McDonald's CEO'su Chris Kempczinski, İsrail boykotunun satışlarına zarar verdiğini itiraf etmektedir.<sup>120</sup>

Türkiye'nin İsrail ile ticareti üzerinden meseleye baktığımızda da en azından resmi verilere göre 9 Nisan 2024 tarihinde İsrail'e ihracatta bazı ürünlere kısıtlama getirilmiş, 2 Mayıs 2024 tarihinden itibaren ise tamamen durdurulmuştur.<sup>121</sup> Bu durumu da Türkiye'deki boykot çağrılarının bir sonucu olarak görmek mümkündür.

<sup>112</sup> *The Boycott Divestment Sanctions (BDS)*, "New Victory: Carrefour closes all branches in Jordan due to BDS pressure", (Erişim 9 Şubat 2025).

<sup>113</sup> *The New Arab*, "Carrefour to close all branches in Oman amid BDS boycott calls", (Erişim 9 Şubat 2025).

<sup>114</sup> *Malaysia Now*, "Over 100 Starbucks outlets in Malaysia closed as boycott of US brands takes bite", (Erişim 10 Şubat 2025).

<sup>115</sup> *Euro News*, "Starbucks Middle East fires 2,000 workers amid Israel-Hamas war boycott", (Erişim 10 Şubat 2025).

<sup>116</sup> *Morocco World News (MWN)*, "Starbucks, H&M Exit Moroccan Market Amid Controversy", (Erişim 11 Şubat 2025).

<sup>117</sup> *Anadolu Ajansı (AA)*, "Starbucks'ın küresel satışları temmuz-eylül döneminde de düştü", (Erişim 11 Şubat 2025).

<sup>118</sup> *Bloomberg*, "Anti-Israel Boycotts Hurting McDonald's, KFC in Asia, Mideast", (Erişim 10 Şubat 2025).

<sup>119</sup> *Malaysia Now*, "Over 100 Starbucks outlets in Malaysia closed as boycott of US brands takes bite".

<sup>120</sup> *TRT Haber*, "McDonald's: İsrail boykotu satışlara zarar veriyor", (Erişim 11 Şubat 2025).

<sup>121</sup> *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı*, "Türkiye'nin İsrail ile Ticareti Durdurma Süreci Hakkında Bilgi Notu", (Erişim 13 Şubat 2025).

Bu örnekleri çoğaltmak ya da farklı şirketlerin boykottan etkilendiğine dair veriler bulmak mümkündür. Ancak amacımız boykottan etkilenen bütün şirketleri tek tek saymak değil boykotun gerçekten boykot çağrılarının hedefi olan şirketlere zarar verdiğini göstermektir. Verdiğimiz birkaç örnek üzerinden ise boykot çağrılarının bu şirketler üzerinde etkili olduğu açıkça görülmektedir. Tabii ki boykotun anlamlı bir etki yaratabilmesi için bir hayat tarzına dönüşmesi ve süreklilik arz etmesi gerekmektedir. Öteki türlü kısa süreli öfke patlamalarının ürünü olup belli bir zaman sonra sona eren boykotların etkisi de aynı oranda kısıtlı olacaktır.

### Sonuç ve Değerlendirme

İslam dünyası, çağımızda belki de tarih boyunca hiç olmadığı kadar zulüm, savaş ve kıtlığa şahitlik etmektedir. Resûlullah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadisinde belirttiği üzere çokluk olmamıza rağmen kalbimizdeki zayıflık sebebiyle selin önündeki çer çöp gibi savrulmaktayız.<sup>122</sup> Bu acizlik içinde Müslüman halklar kendi çaplarında bir şeyler yapmak istemektedir. Elllerinden gelen en etkili yöntemlerden birisi ise zalimlere ve destekçilerine karşı boykot uygulamaktır.

Çağdaş dönem fetvalarına baktığımızda boykotun teşvik edildiği ve birçok alim tarafından boykotun vacip, boykot edilen markaların ve şirketlerin ürünlerini almanın ise haram olarak nitelendirildiği görülmektedir. Bunun karşısında Resûlullah'ın Yahudilerle alışveriş yapmasından yola çıkarak boykot ürünlerini almanın mübah olduğunu söyleyen alimler de bulunmaktadır.<sup>123</sup> Ancak burada şu nokta göz ardı edilmemelidir. O dönemde Yahudilerin Müslümanlara karşı fiilî bir zulmü bulunmamaktadır. Resûlullah ise buna rağmen Yahudilerin maddi olarak güçlenmesini engellemek için onların pazarına alternatif bir pazar kurmuştur. Ayrıca bazı alimler boykot için ülü'l-emrin iznini gerekli görmektedir. Halbuki boykotu diğer direniş vesilelerinden ayıran belki de en önemli nokta boykotun ferdi bir duruş olarak da yapılabilmesidir. Bu sayede idarecileri bir şey yapmayan Müslüman ülkelerin halkları, kardeşleri için bir şeyler yapmış olacaktır. Müslüman halkların elinden bu vesileyi almanın ya da birilerinin iznine bağlı kılmanın makul bir gerekçesi yoktur.

Boykotun İslam hukuku açısından meşruiyet delillerine gelince âyet ve hadislerde boykota yönelik doğrudan bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak mezkur âyet ve hadislerin genel olarak boykotun meşruiyetine delalet ettiğini söylemek mümkündür. Özellikle Hz. Yusuf'un elindeki maddi gücü bir yaptırım aracı olarak kullanması bunu

<sup>122</sup> Ebû Dâvûd, "el-Melâhim", 5 (No: 3745).

<sup>123</sup> Boykotun gerekli olmadığı hakkındaki fetvalar için bk. Arâbî, *el-Mukâtaatü'l-iktisâdiyye silâhu'ş-şu'ûb*, 49-51.

desteklemektedir. Ayrıca âyet ve hadislerde farz kılınan cihadın bir türü de mali cihad-  
dır. Bu da Allah yolunda infak ile olabileceği gibi Allah için bir şeyi almaktan vazgeçmek  
ile de olabilir. Bu açıdan boykotu, bize emredilen mali cihadın bir parçası olarak görmek  
mümkündür. Aynı şekilde boykotu âyetle yasaklanan zulme ve onu uygulayan zalim-  
lere engel olmanın bir vasıtası kabul etmek mümkündür. Nitekim gerek düşmana yapı-  
lan silah satışlarını ya da direkt maddi yardımları engellemek gerekse de düşmana do-  
laylı olarak destekte bulunan şirket ve devletlere boykot sayesinde baskı uygulayarak  
onları bu destek vazgeçirmek düşmanın yapacağı zulme engel olma amacı taşımaktadır.  
Vesilelerin, amacın hükmünü alacağı kaidesinden hareketle zulme engel olmanın  
hükmü olan vücûbu boykota da taşımak mümkündür.

Asr-ı saâdette yaşanan olaylara baktığımızda bizzat Resûlullah'ın (sallallâhu  
aleyhi ve sellem) ambargoya maruz kaldığını görüyoruz. Bu durum bizim için bir delil  
oluşturmasa da eldeki maddi gücün bir yaptırıma dönüştürülmesi fikrinin o zamandan  
beri var olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bunun dışında Resûlullah'ın yaptığı,  
emrettiği ya da onay verdiği şeylere baktığımızda bunların düşmana maddi zarar verme  
ya da onları maddi bir menfaatten mahrum bırakma amacına matuf olduğu görülmek-  
tedir. Bu amaç ekonomik boykotun hedefleri ile örtüşmektedir.

Ele aldığımız fikhî ilke ve kaidelere ve bunların boykot ile ilişkisine baktığımızda  
zulme engel olmanın bir yolu olan boykotun meşruiyetini ispat etmek ve hükmünü or-  
taya koymak zor değildir. Ayrıca zulme engel olma ve mazlum Müslümanlara yardım  
etme amacı taşıyan boykotun, şeriatın amaçları (makâsıdü's-şerîa) ile örtüştüğü ve  
zarûriyyât-ı hamseye uygun olduğu da aşikardır.

Klasik dönem fukahasının görüşlerine baktığımızda meseleyi silah ve silah mal-  
zemesi satımı meselesi üzerinden ele aldıklarını ve bunu haram kabul ettiklerini gör-  
mekteyiz. Bu durum fertlerden çok devletleri ve şirketleri ilgilendirmektedir. Müslü-  
man hassasiyetine sahip yöneticilerin bu işlemlere engel olmaları gerekmektedir. Bu-  
gün yapılan boykotun silah ile alakası olmadığı söylenebilir. Ancak burada şu nokta  
unutulmamalıdır. Boykot edilen şirketlerin yaptıkları maddi yardımlar düşman kuvve-  
tinin elinde Müslümana karşı kullanılan bir silaha dönüşmektedir. Fukahanın sözle-  
rinde yer alan “Müslümana karşı düşmana yardım eden her şey” kaydı meselenin sa-  
dece silah olmadığını, bilakis düşmanı maddi olarak Müslümanlara karşı güçlendirecek  
her şeyin bu yasak kapsamına girdiğini göstermektedir. Ayrıca savaş esnasında düşman  
ile alışverişin yasaklanması gerektiğini belirten görüşler ya da düşman yurdunda alış-  
veriş yapmanın onları güçlendireceği gerekçesiyle yasaklanması gerektiğini belirten  
görüşler meselenin silahla sınırlı olmayıp düşmanın işine yarayabilecek her türden  
maddi desteğin bu yasak içerisinde değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Fukahanın kayıtlarında yer alan bu satışların antlaşma sonrasında da haram kalmaya devam ettiği, nitekim düşmanın her an bu antlaşmayı bozabileceğine dair kayıtlar boykotun sadece savaş süreci ile sınırlı olmaması gerektiğini ifade etmek için kullanılabılır. Zaten günümüzde de düşman kuvvetlerin verdikleri sözlerde durmadıklarına, yaptıkları anlaşmaları defalarca bozduklarına bizzat şahit olmaktadır.

Boykot edilen bazı şirketler hakkında verilere yer verdiğimiz bölüm ise kimilerince dillendirilen boykotun işe yaramadığı, etkili olmadığı şeklindeki yargıların yanlışlığını ortaya koymaktadır. Tabii ki bu boykotların kısa sürede, uzun yıllara dayanan uluslararası şirketleri batırmayacağı aşikardır. Ancak bu durum boykota yönelik hevesi kırmak yerine boykotun pasif bir direniş yöntemi olarak hayat boyu devam ettirilecek bir duruşa dönüşmesini sağlamalıdır. Ayrıca boykotun sadece ekonomik boykot ile sınırlı kalmaması bilakis yaşanan bu zulümlere engel olabilmek için ekonomik boykotun akademik, kültürel, siyasal ve diplomatik boykot ile desteklenmesi gereklidir.

Kıymetli isim ve kuruluşların boykotun vacip olduğu, boykot mallarını almanın ise haram olduğuna dair yukarıda zikredilen fetvalarından sonra boykotun hükmü hakkında bizim bir şey belirtmemize gerek yoktur. Nitekim hüküm gayet açıktır. Ancak bütün bu zikredilenlerden sonra Müslümanlara yönelik zulüm yapan, onlara maddi destekte bulunan ya da sözlü olarak onlara destek olan devlet, halk, şirket, marka, fabrika vb. kurum ve kuruluşların kendilerine ve ürünlerine yönelik ekonomik boykot yapmanın gerek naslardan gerek Resûlullah'ın hayatından gerekse de fıkıh kitaplarından çıkartılabilecek meşru ve sağlam delillere dayandığını söylemek mümkündür.

---

**Etik Beyan/Ethical Statement:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Tarafsızlık/Impartiality:** Dergi yazım editörü olan yazar, makale değerlendirme ve yayın sürecinin hiçbir aşamasına müdahil olmamış, hakemleme süreci bilimsel tarafsızlık ilkelerine sadık kalınarak tamamlanmıştır./The author, who serves as the journal's writing editor, has not been involved in any stage of the article's evaluation or publication process. The peer review process has been conducted in full adherence to the principles of scientific impartiality.

**Çıkar Çatışması/Competing Interests:** Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

**Finansman/Funding:** Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

---

## Kaynakça

- 26 September. “Ulemâu’l-Cezâir Yusdirüne Fetvâ Vücûbi Mukâtaati’l-Bedâi’ ed-Dâ’îmeti li-İsrâîl”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://www.26sep.net/index.php/local/68471-2023-11-24-19-22-22>
- AA, Anadolu Ajansı. “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Buradan millete sesleniyorum, Fransız mallarını asla satın almayın”. 29 Ocak 2024. <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/cumhurbaskani-erdogan-buradan-millete-sesleniyorum-fransiz-mallari-asla-satin-almayin/2019403>
- AA, Anadolu Ajansı. “Starbucks'ın küresel satışları temmuz-eylül döneminde de düştü”. Erişim 11 Şubat 2025. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/starbucksin-kuresel-satislari-temmuz-eylul-doneminde-de-dustu/3379920>
- Açıkgöz, Fatma Yiğit. vd. “Türkiye’nin Karşılaştığı Diplomatik Krizler Sonucunda Yapılan Boykot Çağrılarının Toplumdaki Yansımaları”. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/2 (2021), 285-309.
- Akyüz, Vecdi (ed.). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Aljazeera. “Fetvâ Tûcibü Mukâtaate İsrâîl”. Erişim 02 Şubat 2024. <https://www.aljazeera.net/news/2010/5/12/%D9%81%D8%AA%D9%88%D9%89-%D8%AA%D9%88%D8%AC%D8%A8-%D9%85%D9%82%D8%A7%D8%B7%D8%B9%D8%A9-%D8%A5%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D9%84>
- Apaydın, Mehmet. *Siyer Kronolojisi*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2018.
- Arâbî, Abdulhay Arâbî. *el-Mukâtaatü’l-iktisâdiyye silâhu’ş-şu’ûb*. Rabat: Müessesetü’s-Sebîl, 2021.
- Âşûr, Muhammed Tâhir b. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Balaban, Selin. – Yücel, Serap. “Tüketici Boykotu ve Tüketicilerin Boykot Katılımlarını Etkileyen Faktörler”. *Izmir Democracy University Social Sciences Review* 2/2, (2019), 191-212.
- Balıkçioğlu, Betül vd. “Şiddet İçermeyen Bir Eylem Olarak Dolaylı Tüketici Boykotlarının Oluşum Süreci ve Türkiye İçin Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 62/3, 80-100.
- BDS, *The Boycott Divestment Sanctions*. “AXA Divest”. Erişim 15 Şubat 2025. <https://bdsmovement.net/axa-divest>
- BDS, *The Boycott Divestment Sanctions*. “New Victory: Carrefour closes all branches in Jordan due to BDS pressure”. Erişim 9 Şubat 2025. <https://bdsmovement.net/Carrefour-Closes-All-Branches-In-Jordan-BDS-Pressure>

- BDS, *The Boycott Divestment Sanctions*. “What is BDS”. Erişim 10 Şubat 2025. <https://bdsmovement.net/what-is-bds>
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Husrevcirdî. *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şerî'a*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405H.
- Bilinçli Tüketim Hareketi. “Anasayfa”. Erişim 12 Şubat 2024. <https://bilinclituketim.com/>
- Bloomberg. “Anti-Israel Boycotts Hurting McDonald's, KFC in Asia, Mideast”. Erişim 10 Şubat 2025. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-05-24/anti-israel-boycotts-hurting-mcdonald-s-kfc-in-asia-mideast>
- Buhârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu'l-müsnedu's-sahîhu'l-muhtasar*. thk. Muhammed Zühayr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tāvķi'n-Necât, 2001.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus el-Hanbelî. *Keşşâfu'l-kınâ'an metni'l-iknâ'*. 15 Cilt. Suudi Arabistan: Vizâratü'l-Adl, 2008.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed İvaz. *el-Fıkhu ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Çetinkaya, Doğan. *1908 Osmanlı Boykotu Bir Toplumsal Hareketin Analizi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Çolak, Filiz. “Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaretinde Avusturya-Macaristan'ın Yeri ve Önemi (1908-1918)”. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 7/3 (Eylül 2020), 1611-1643.
- Dâru'l-İftâi'l-Lîbiyye, “Beyânu Meclisi'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti's-Şeriiyeti't-Tâbi' li-Dâri'l-İftâi bi-Şe'ni Vücûbi Mukâtaati'd-Düveli ve's-Şerikâti'd-Dâ'imati li's-Sahâyineti fi'l-Udvâni alâ Ğazze”. Erişim 10 Ocak 2024. <https://ifta.ly/%d8%a8%d9%8a%d8%a7%d9%86%d9%8f-%d9%85%d8%ac%d9%84%d8%b3%d9%90-%d8%a7%d9%84%d8%a8%d8%ad%d9%88%d8%ab%d9%90-%d9%88%d8%a7%d9%84%d8%af%d8%b1%d8%a7%d8%b3%d8%a7%d8%aa%d9%90-%d8%a7%d9%84%d8%b4%d8%b1%d8%b9-9/26985/>
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. “Siyonizm'i destekleyen firmaların ürünleri kararlı ve devamlı bir şekilde boykot edilmeli”. Erişim 30 Ocak 2024. <https://www.diyanet.gov.tr/tr-TR/Kurumsal/Detay/35938/siyonizmi-destekleyen-firmalarin-urunleri-kararli-ve-devamli-bir-sekilde-boykot-edilmeli>
- Diken. “Boykot çağrısı markaları harekete geçirdi.”. 03 Şubat 2024. <https://www.diken.com.tr/boykot-cagrisi-markalari-harekete-gecirdi-pes-pese-aciklama-ya-yimladilar/>
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Duruk, Cemal. *Silahsız Güç: Boykot Sivil Toplum Kuruluşlarının Boykot Çağrısının Tüketici Davranışlarına Etkisi*. İstanbul: Sarmal Kitabevi, 2021.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.



- el-İttihâdü'l-Âlemî li-Ulemâi'l-Müslimîn. “Fetvâ Lecneti'l-İctihâd ve'l-Fetvâ bi-husûsi'l-Mukâtaati'ş-Şâmileti li'l-Aduvvi'l-Muhtel”. Erişim 9 Ocak 2023. <https://iumsonline.org/ar/ContentDetails.aspx?ID=31524>
- Euro News. “Starbucks Middle East fires 2,000 workers amid Israel-Hamas war boycott”. Erişim 10 Şubat 2025. <https://www.euronews.com/business/2024/03/06/starbucks-middle-east-fires-2000-workers-amid-israel-hamas-war-boycott> *Etimoloji Türkçe*. Erişim 7 Aralık 2023. <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/boykot>
- Fetâvâ İbn Cibrîn. “Ahkâmu'l-Mukâtaa”. Erişim 17 Ocak 2024. <https://cms.ibn-jebreen.com/fatwa/home/book/228#sec1000007>
- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim 7 Aralık 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- GZT. “Boykot hareketi büyüyor.” 02.02.2024. <https://www.gzt.com/foto-galeri/jurnal/boykot-hareketi-buyuyor-iste-israili-destekleyen-markalar-2038897>
- Halîfî, Ahmed b. Hamed. “Silâhu'l-mukataâti min emda'l-eslihati ve encahuhâ fi ihdâi'l-aduvvi ... mine'l-kâimi bi'l-emr”, X. 16 Kasım 2023, 18:24. <https://twitter.com/AhmedHALKhalili/status/1725173071454040407>
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl. *Şerhu Sahihi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 2003.
- İbn Ferhûn, İbrâhîm b. Alî b. Muhammed el-Ya'merî. *Tebşiratü'l-hükkâm fi usûli'l-akdiye ve menâhici'l-ahkâm*. thk. Cemâl Maraşlı. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hacer el-Heytemî. Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali. *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*. 2 Cilt. Amman: Dâru'l-Fikr, 1987.
- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Eyyûb el-Mısırî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. çev. Mehmet Beşir Eryarsoy. İstanbul: Siyer Yayınları, 2023.
- İbn Kayyım, Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Cevziyye. *İ'lâmu'l-muvakkîin an rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen. Suudi Arabistan: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1423 h.
- İbn Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Beyân ve't-Tahsîl ve'ş-şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li'mesâili'l-Müstahrace*. thk. Muhammed Haccî vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Rüşd el-Cedd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Mükaddimâtu'l-mühimhidât*. thk. Muhammed Huccî. 3 Cilt. Beyrut: y.y., 1988.

- İbn Sad, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sad b. Menî'. *et-Tabakât*. thk. Ali Muhammed Ömer. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.
- İbn Seyyidi'n-Nâs, Ebu'l-Feth Muhammed b. Muhammed el-Ya'mûrî. *Uyûnu'l-eser fî fûnûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer*. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1993.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm b. Mecduddîn el-Harrânî. *el-Fetâva'l-kübrâ li-İbni Teymiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbn Tûlûn, Muhammed b. Ali b. Hamâraveyh ed-Dimeşkî. *İ'lâmu's-sâilîn an kütübi seyyi-di'l-mürselîn*. thk. Mahmûd el-Arnâvût. Beyrut: er-Risâle, 1987.
- İKAM, *İslam İktisadî Araştırmaları Merkezi*. "Finansal, Toplumsal ve Fıkhi Boyutlarıyla Boykot". Erişim 12 Şubat 2025. <https://ikam.org.tr/finansal-toplumsal-ve-fikhi-boyutlariyla-boykot>
- İlkbahar, Demet. *1911-1912 Trablusgarb Savaşı ve Osmanlı Kamuoyu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- İzgi, Halil İbrahim. "Yükselen Sivil Güç: Boykot". Anadolu Ajansı. (12.02.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-yukselen-sivil-guc-boykot/3048167#>
- Jevtić, Jana. *Lives in Solidarity BDS Activism among Europe's Muslims*. Leiden: Brill, 2023.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs. *Envâru'l-burûk fî envârî'l-furûk*. thk. Halîl el-Mansûr. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Karaman, Hayrettin. "En Kolay Cihad". *Yeni Şafak* (05 Kasım 2023). <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettin-karaman/en-kolay-cihad-4572425>
- Karaman, Hayreddin – Dönmez, İbrahim Kâfi vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mesud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedâ'î'u's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rum Politikası 1908-1914*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kerimoğlu, Hasan Taner. "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi". *ÇİTAD* 5/13 (Güz 2006), 91-107.
- Kevsec, Ebû Ya'kûb İshâk b. Mansûr el-Mervezî. *Mesâilü'l-İmâm Ahmed ve İshâk b. Râhûye*. Medine: İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmî, 2002.
- Kubbealtı *Lugatı*, Erişim 24 Ocak 2024. <http://www.lugatim.com/s/ambargo>
- Krister, M.J.. "Peygamber'in Pazarı". çev. Abdullah Kahraman. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002), 24-29.
- Majelis Ulama Indonesia. "Fatwa Terbaru MUI Nomor 83 Tahun 2023: Mendukung Agresi Israel ke Palestina Hukumnya Haram". Erişim 11 Ocak 2023.

- <https://www.mui.or.id/public/index.php/baca/berita/fatwa-terbaru-mui-no-mor-83-tahun-2023-mendukung-agresi-israel-ke-palestina-hukumnya-haram>  
*Malaysia Now*. “Over 100 Starbucks outlets in Malaysia closed as boycott of US brands takes bite”. Erişim 10 Şubat 2025. <https://www.malaysia-now.com/news/2024/10/29/over-100-starbucks-outlets-in-malaysia-closed-as-boycott-of-us-brands-takes-bite>
- Mergînânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Ebî Bekr el-Fergânî. *el-Hidâye fî şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*. thk. Talâl Yûsuf. Beyrut: Dâru İhyâi Tûrâsî'l-Arabî, t.y.
- Merkezü Dirâsâtî'l-Vâkı' ve't-Târîh. “Nidâu'l-Aksâ Fetvâ min Ekseri 100 Âlim ve Dâiye”. Erişim 02 Temmuz 2024. <https://www.chcscen-ter.net/%D9%85%D9%84%D9%81%D8%A7%D8%AA-%D8%B3%D8%A7%D8%AE%D9%86%D8%A9/%D9%86%D8%AF%D8%A7%D8%A1-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%82%D8%B5%D9%89-%D9%81%D8%AA%D9%88%D9%89-%D9%84%D8%A3%D9%83%D8%AB%D8%B1-%D9%85%D9%86-100-%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85-%D9%88%D8%AF%D8%A7%D8%B9%D9%8A%D8%A9/>
- Mevsılî, Ebu'l-Fadl Abdullah b. Mahmûd el-Hanefî. *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*. thk. Abdul-latîf Muhammed Abdurrahman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde el-Guneymî ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fî şerhi'l-Kitâb*. thk. Mahmûd Emîn en-Nevâvî. Lübnan: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar bi nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Resûlillâh*. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.
- MWN, *Morocco World News*. “Starbucks, H&M Exit Moroccan Market Amid Controversy”. Erişim 11 Şubat 2025. <https://www.moroc-coworldnews.com/2023/12/359261/starbucks-h-amp-m-exit-moroccan-mar-ket-amid-controversy>
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' şerhu'l-Mühezzeb*. Kahire: Dâru Âlemi'l-Kitâb, 2003.
- Özgül, Mansur. “Kureyş Kabilesinin Yükselişinde ve Düşüşünde Kervan Faaliyetlerinin Rolü”. *İlahiyat* 6 (2021), 65-80.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-ğayb*. 42 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Sa'dûn, Âbid b. Abdullah. *el-Mukâtaatü'l-iktisâdiyye te'sîlahâ's-şer'î vâkıahâ ve'l-me'mûl lehâ*. Riyâd: Dâru't-Tâbiîn, 2008.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-eimme. *el-Mebsût li's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Sesli Sözlük*. Erişim 7 Aralık 2023. <https://www.seslisozluk.net/boykot-nedir-ne-demek/>

- Suruç, Salih. *Kainatın Efendisi Peygamberimizin Hayatı*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2019.
- Şâfiî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs. *el-Üm*. thk. Rifat Fevzî Abdulmuttalib. Mansûra: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Turkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.
- The New Arab*. "Carrefour to close all branches in Oman amid BDS boycott calls". Erişim 9 Şubat 2025. <https://www.newarab.com/news/carrefour-close-all-branches-oman-amid-bds-boycott-calls>
- Topal, Şevket. *İslam Hukuk Düşüncesinde Sedd-i Zerâi (Kötülüğe Giden Yolun Kapatılması)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- TRT Haber. "McDonald's: İsrail boykotu satışlara zarar veriyor". Erişim 11 Şubat 2025. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/mcdonalds-israil-boykotu-satislara-zarar-veriyor-836624.html>
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. "Türkiye'nin İsrail ile Ticareti Durdurma Süreci Hakkında Bilgi Notu". Erişim 13 Şubat 2025. <https://ticaret.gov.tr/haberler/turkiyenin-israil-ile-ticareti-durdurma-sureci-hakkinda-bilgi-notu>
- Qaradawi.Net. "el-Karadâvi: Şirâu'l-Bedâi'i'l-İsrâiliyye ve'l-Emrîkiyye fî hâze'l-Vakti mine'l-Kebâir". Erişim 17 Ocak 2024. <https://www.al-qaradawi.net/node/4174>
- Vâkıd, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-megâzî li'l-Vâkıdî*. thk. Marsden Jones. London: Oxford University Press, 1966.
- Zekerıyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed. *Esne'l-metâlib fî şerhi ravdi'd-tâlib*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Zeydî, Taha Ahmed. "Hükümü'l-Mukâtaati'l-İktisâdiyye li-Müntecâti'd-Düveli'l-Mu'tediye ve'l-Müsânide li'l-Keyânî's-Sıhyûnî". *Hey'etü Ulemâi Filistîn*. Erişim 07 Ocak 2024. <https://palscholars.org/news/%d9%85%d8%a7-%d8%ad%d9%83%d9%85-%d8%a7%d9%84%d9%85%d9%82%d8%a7%d8%b7%d8%b9%d8%a9-%d8%a7%d9%84%d8%a7%d9%82%d8%aa%d8%b5%d8%a7%d8%af%d9%8a%d8%a9-%d9%84%d9%85%d9%86%d8%aa%d8%ac%d8%a7%d8%aa-%d9%85%d8%b3/>